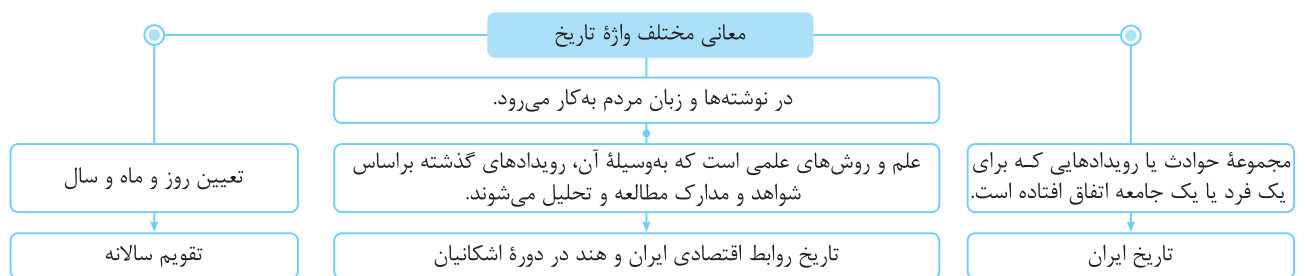

فصل اول: تاریخ‌شناسی! کاوش در گذشته

درس اول: تاریخ و تاریخ‌نگاری

ویژگی‌های رویدادهای تاریخی

- الف) دور از دسترس و غیر قابل مشاهده‌اند. غیر قابل درک به صورت مستقیم؛ باید با استفاده از مدارک آن‌ها را شناخت.
- ب) تکرار ناپذیرند و قابل تجربه نیستند.
- ج) مجزا و مستقل نیستند و با یکدیگر رابطه علت و معلولی دارند.

نقش انسان در تاریخ

- انسان در تاریخ نقشی اساسی و محوری دارد.
- رویدادها و تحولات تاریخی در نتیجه کنش (عملکرد و اقدام) متقابل انسان‌ها با یکدیگر و با طبیعت پدید آمده‌اند.
- نهادهای، جوامع، کشورها و **در یک کلام** تمدن، پیامد کنش‌های فردی و جمعی انسان‌هاست.

علم تاریخ - علمی است که به مطالعه جنبه‌های مختلف زندگی انسان‌ها و جوامع در گذشته می‌پردازد و علل و نتایج افکار و اعمال پیشینیان را بررسی و تحلیل می‌کند.

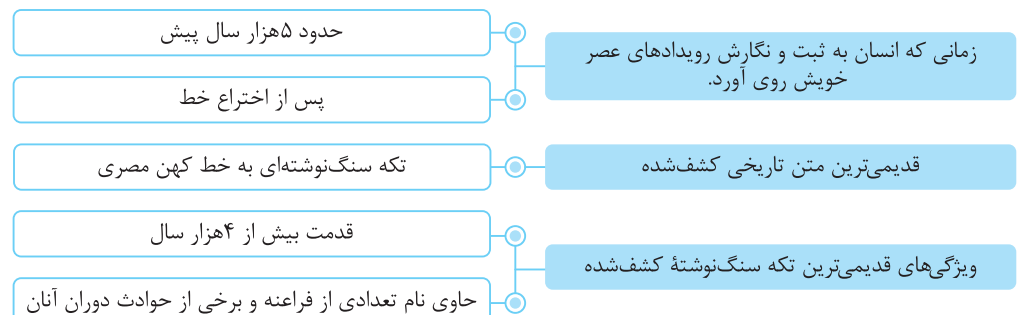
هدف علم تاریخ - شناخت و آگاهی نسبت به زندگی اجتماعی در گذشته است. (شامل تمامی جنبه‌های فکری، مذهبی، سیاسی، نظامی، اقتصادی، علمی، حقوقی و هنری می‌شود).

تاریخ‌نگاری و روش پژوهش در تاریخ

علم تاریخ‌نگاری دارای پیشینه‌ای کهن است.

سنگ پالمو، تکه‌ای بزرگ از یک ستون سنگی یادبود به نام «سالنامه شاهی» مربوط به پادشاهی کهن مصر است. موزه شهر پالمو (ایتالیا)

سنگ‌نوشته‌های به‌جامانده از دوران هخامنشیان و ساسانیان نشان از توجه ایرانیان به ثبت و ضبط وقایع تاریخی دارد.

سالنامه‌های دولتی ایران باستان حاوی اخبار و رویدادهای مهم

نمونه‌ای از دلبستگی ایرانیان به ثبت و نگارش سلسله حوادث تاریخی

خدای‌نامه‌ها (خدای‌نامک) ← در زمان ساسانیان

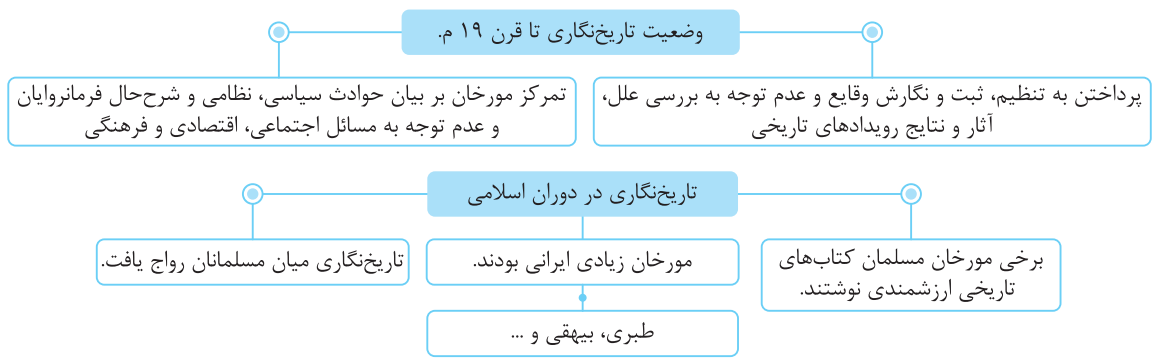
تاریخ‌نگاری در مفهوم کامل آن، از قرن پنجم ق. م. در یونان باستان با ظهور مورخ بزرگی چون **هرودت** (پدر تاریخ) آغاز شد.

نکته کتاب «تاریخ هرودت» کهن‌ترین و کامل‌ترین اثر تاریخی به‌جا مانده از عصر باستان است.

توجه بخش عمده مطالب کتاب تاریخ هرودت به شرح جنگ‌های ایران و یونان اختصاص دارد.

پس از هرودت، نویسندگان یونانی و سپس رومی، فن تاریخ‌نویسی را که او آغازکننده آن بود، ادامه دادند و تکامل بخشیدند. از این مورخان، آثار برجسته‌ای درباره موضوع‌های تاریخی به‌جا مانده است.

عوامل مؤثر بر شکوفایی و گسترش علم تاریخ در یونان باستان از نظر پژوهشگران ← رواج و رونق ادبیات و فلسفه

مذنبی؛ وقایع‌نویسانی که در خدمت شاهان و حاکمان بودند و آن‌ها را در مسافرت‌ها و جنگ‌ها همراهی می‌کردند.

وقایع‌نویسان درباری؛ مورخان درباری که به اسناد و مدارک دولتی دسترسی داشتند و می‌توانستند از آن‌ها برای ثبت و نگارش رویدادها استفاده کنند.

دوره رنسانس؛ قرن‌های ۱۶ تا ۱۸ م. در اروپا سبب وقوع تحولات فکری و علمی شد. **نتیجه** ← متحول شدن تدریجی علم تاریخ و پدید آمدن شیوه‌ای نوین در تاریخ‌نگاری که اساس آن **سنجش دقیق منابع، استناد به اسناد و مدارک معتبر و دوری از داستان‌پردازی** بود.

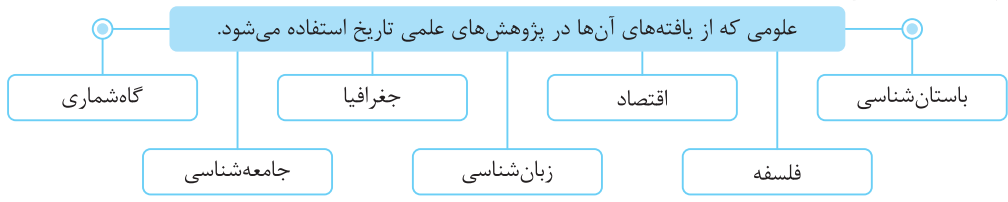
ویژگی‌های تاریخ‌نگاری نوین

این ویژگی‌ها تاریخ‌نگاری نوین را از تاریخ‌نویسی و وقایع‌نگاری‌های قبلی متمایز می‌سازد.

۱ پژوهش‌های نوین تاریخی، صرفاً به توصیف و شرح زندگی و اقدامات فرمانروایان و امور سیاسی و نظامی محدود نمی‌شود، بلکه تمام جنبه‌های زندگی مردمان و جوامع گذشته مورد بررسی و مطالعه قرار می‌گیرد.

۲ علاوه بر ثبت و نقل رویدادهای گذشته، زمینه‌ها، علت‌ها، نتایج و آثار گوناگون حوادث تاریخی بررسی و تجزیه و تحلیل می‌شود. در بررسی واقعه سقوط ساسانیان ← فقط به توصیف ماجرای جنگ‌هایی که میان سپاه ساسانی و اعراب مسلمان رخ داد اکتفا نمی‌کنند، بلکه زمینه‌ها، علت‌های سیاسی، نظامی، اجتماعی و اقتصادی این واقعه به همراه آثار و پیامدهای گوناگون آن، بررسی و تحلیل می‌شود.

۳ از یافته‌های علوم دیگر استفاده می‌شود.

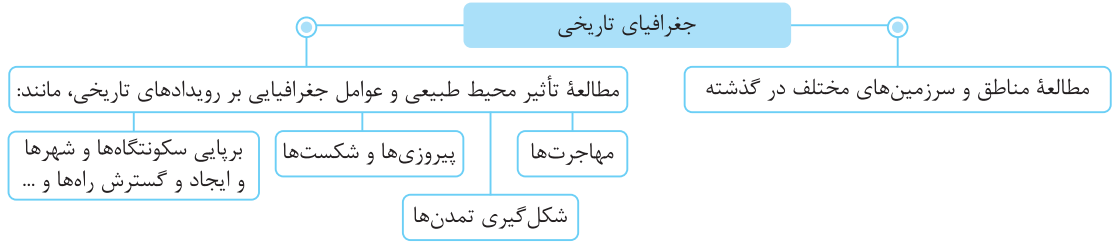

مراحل پژوهش در تاریخ

۱- انتخاب موضوع؛ ۲- تدوین پرسش‌های تحقیق؛ ۳- شناسایی منابع؛ ۴- گردآوری و تنظیم اطلاعات؛ ۵- تحلیل و تفسیر اطلاعات؛ ۶- گزارش یافته‌های پژوهش

۱ انتخاب موضوع

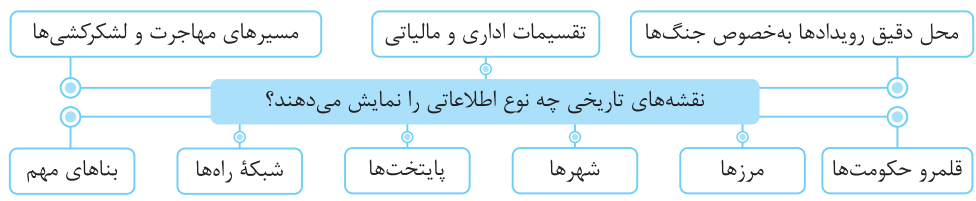

نکته ۱۰ اردیبهشت، روز اخراج پرتغالی‌ها از تنگه هرمز در زمان صفویه، روز ملی خلیج فارس نام‌گذاری شد.

نقشه‌های تاریخی

از پیامدهای ارتباط جغرافیا و تاریخ - اهمیت یافتن نقشه در مطالعه تاریخ

در دو قرن اخیر با پیشرفت و تکامل شیوه‌های پژوهش در تاریخ، مورخان به اهمیت استفاده از نقشه‌ها پی برده‌اند. امروزه نقشه‌هایی از دوره‌های مختلف تاریخی و آثار تاریخی تهیه و ترسیم شده است. امروزه از نقشه‌های تاریخی برای ارائه اطلاعات اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، جمعیتی و دیگر جلوه‌های حیات اجتماعی انسان در گذشته استفاده می‌شود.

۳۷ کدام گاه‌شماری باستانی در هر ۱۲۰ سال، ۳۰ شبانه‌روز از سال شمسی حقیقی عقب می‌افتد؟
 (۱) اوستایی ساسانی   (۲) شمسی قمری بابلی   (۳) دوازده‌حیوانی   (۴) هجری قمری

۳۸ بر طبق تقویم هجری شمسی که بر پایه تقویم ..... تدوین گردیده، اسامی ماه‌های سال ..... است.
 (۱) یزدگردی - بابلی   (۲) یزدگردی - اوستایی   (۳) جلالی - بابلی   (۴) جلالی - اوستایی

۳۹ تقویم هجری قمری که با گسترش اسلام در سرزمین‌های اسلامی به ویژه در ایران رواج یافت، مبتنی بر حرکت ..... است.
 (۱) زمین به دور ماه   (۲) ماه به دور زمین   (۳) زمین به دور خورشید   (۴) ماه به دور خورشید

۴۰ کدام مورخ اروپایی برای تألیف اثر تاریخی خود و مشاهده بستر جغرافیایی رویدادهای تاریخی مورد نظر خویش به مسافرت‌های دور و درازی دست زد؟
 (۱) توبین بی   (۲) هرودت   (۳) گیبون   (۴) مارتین نیلسون

۴۱ نام ماه‌های سال خورشیدی از کدام تقویم باستانی اقتباس شده است؟
 (۱) اوستایی   (۲) مصری   (۳) دوازده‌حیوانی   (۴) بابلی

۴۲ دو رکن مهم دانش تاریخ کدام‌اند؟
 (۱) خط و زبان   (۲) زبان و زمان   (۳) مکان و زمان   (۴) خط و زمان

۴۳ نخستین سؤالی که در مطالعات تاریخی برای تاریخ‌نگاران مطرح می‌شود، کدام است؟
 (۱) رویدادهای تاریخی در چه زمانی و کجا رخ داده‌اند؟
 (۲) خط و زبان اولین بار در کجا پدید آمده‌اند؟
 (۳) اولین سکونتگاه‌های بشر در کدام مکان شکل گرفته‌اند؟
 (۴) تاریخ چیست و مورخان چه کسانی هستند؟

۴۴ به کدام دلیل دانش تاریخ بدون توجه به زمان معنایی ندارد؟
 (۱) نیاز به زمان سنجی باعث اختراع ساعت آفتابی شد.
 (۲) انسان‌های گذشته با زمان و نحوه سنجش آن مواجه بوده‌اند.
 (۳) با استفاده از خط زمان می‌توان حوادث یک دوره را تحلیل کرد.
 (۴) رویدادهای تاریخی در زمان معینی در گذشته روی داده‌اند.

۴۵ به کدام دلیل بشر موفق به اختراع ابزارهایی مانند ساعت آفتابی و اسطرلاب شد؟
 (۱) نیاز به زمان سنجی   (۲) اختراع تقویم   (۳) تنظیم گاه‌شماری   (۴) رصد اجرام آسمانی

۳۷	۳۸	۳۹	۴۰	۴۱	۴۲	۴۳	۴۴	۴۵
۱	۴	۲	۲	۱	۳	۱	۴	۱

۴۶ نظامی که انسان برای اندازه‌گیری دقیق زمان ابداع کرده است، چه نام دارد؟

- (۱) نقشه تاریخی (۲) جغرافیای تاریخی (۳) گاه‌شماری (۴) اسطرلاب

۴۷ اختراع اسطرلاب چه کاربردی داشت؟

- (۱) مشاهده خسوف و کسوف در آسمان (۲) محاسبه سال کبیسه
(۳) رصد خورشید، ماه، سیارگان و ستارگان (۴) تعیین زمان دقیق طلوع و غروب خورشید

۴۸ ابداع تقویم نتیجه کدام مورد بود؟

- (۱) تلاش مشترک دانشمندان فلسفه، ریاضی و جغرافیا (۲) اختراع ابزارهای دقیق زمان‌سنجی
(۳) گسترش خط و پیشرفت ابزارهای زمان‌سنجی (۴) تلاش مشترک دانشمندان علوم، ریاضیات، نجوم و فیزیک

۴۹ از پیشگامان تنظیم و تدوین گاه‌شماری کدام مردمان بودند؟

- (۱) هخامنشیان و زرتشتیان (۲) مصریان و رومیان (۳) بین‌النهرین و مصریان باستان (۴) ایرانیان و رومیان

۵۰ در مورد گاه‌شماری بابلی‌ها کدام مورد نادرست است؟

- (۱) هر سه سال یک بار یک ماه سیزدهم اضافه می‌کردند. (۲) در میان بابلی‌ها گاه‌شماری خورشیدی - قمری رایج بود.
(۳) با افزودن یک روز به سال، هر چهار سال یک بار کبیسه می‌گرفتند. (۴) سال به ۱۲ ماه قمری ۲۹ یا ۳۰ روزه تقسیم می‌شد.

۵۱ اضافه کردن یک ماه در هر ۱۲۰ سال به ۱۲ ماه سال و گاه‌شماری خورشیدی قمری به ترتیب ویژگی کدام گاه‌شماری‌ها بود؟

- (۱) رومی و مصری (۲) اوستایی و بابلی (۳) بین‌النهرینی و رومی (۴) مسیحی و مصری

۵۲ به دستور ژولیوس سزار در گاه‌شماری رومی چه تغییراتی ایجاد شد؟

- (۱) براساس گاه‌شماری مصری اصلاح شد. (۲) سال کبیسه به گاه‌شماری رومی اضافه شد.
(۳) براساس گاه‌شماری هجری خورشیدی تنظیم شد. (۴) گاه‌شماری مسیحیان اصلاح شد.

۵۳ تقویم هجری قمری که تقویم رایج بیشتر کشورهای اسلامی است، بر چه اساسی تنظیم شده و مبدأ آن کدام است؟

- (۱) گردش زمین به دور خورشید - اول ربیع‌الاول سال بعثت پیامبر (۲) گردش ماه به دور زمین - اول محرم سال هجرت پیامبر از مکه به مدینه
(۳) به تخت نشستن هر پادشاه - اول جمادی‌الثانی سال بعثت پیامبر (۴) گردش ماه به دور زمین - تولد حضرت مسیح (ع)

۵۴ کدام گزینه درست است؟

- (۱) پاپ گرگوار سیزدهم به کمک منجمان گاه‌شماری مسیحیان را اصلاح کرد.
(۲) سنگ‌نوشته‌های بیستون نشان می‌دهند که در دوره هخامنشیان گاه‌شماری اوستایی رواج داشته است.
(۳) گاه‌شماری مسیحی به نام گاه‌شماری رومی شناخته می‌شود.
(۴) تولد حضرت محمد (ص) مبدأ گاه‌شماری رومیان بوده است.

۵۵ محتوای سنگ‌نوشته‌های بیستون و تخت جمشید حاوی چه مطالبی درباره گاه‌شماری ایرانیان است؟

- (۱) گاه‌شماری اوستایی در دوره هخامنشیان در ایران رایج شد. (۲) در گاه‌شماری هخامنشیان ماه‌ها براساس نام ایزدان نام‌گذاری شده‌اند.
(۳) در قلمرو هخامنشیان گاه‌شماری خورشیدی - قمری بابلی رواج داشته است. (۴) تقویم اوستایی تقویم رسمی هخامنشیان بوده است.

۵۶ در گاه‌شماری دوره هخامنشیان، ماه‌ها بر چه اساسی نام‌گذاری شده بودند؟

- (۱) تقویم بابلی و مصری (۲) فرهنگ و آیین ایرانی (۳) دین و فرهنگ اسلامی (۴) نام ایزدان و فرشتگان

۵۷ کدام مورد از گاه‌شماری‌های رایج دوره اشکانیان نیست؟

- (۱) بابلی (۲) سلوکی (۳) اوستایی (۴) رومی

۵۸ مبدأ گاه‌شماری اوستایی چه بود و در کدام دوره در ایران رایج شد؟

- (۱) تولد حضرت مسیح - اشکانی (۲) هجرت پیامبر - ساسانیان
(۳) بعثت پیامبر - هخامنشیان (۴) به تخت نشستن هر پادشاه - ساسانیان

۵۹ واژه اندرگاه برای اشاره به کدام مورد به‌کار می‌رفت؟

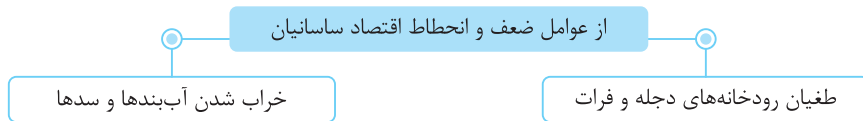
- (۱) پنج روز اضافی در تقویم اوستایی که به آخر ماه دوازدهم افزوده می‌شد. (۲) سال کبیسه در گاه‌شماری مصری
(۳) ماه سیزدهمی که هر ۱۲۰ سال یک بار به تقویم اوستایی اضافه می‌شد. (۴) ایوان ورودی کاخ پادشاهان ساسانی

پاسخ ۴۶ ۳ ۴۷ ۳ ۴۸ ۳ ۴۹ ۳ ۵۰ ۲ ۵۱ ۲ ۵۲ ۱ ۵۳ ۲ ۵۴ ۱ ۵۵ ۳ ۵۶ ۲ ۵۷ ۴ ۵۸ ۴ ۵۹ ۱

واستریوشان سالار — از مقام‌های عالی‌رتبه دربار ساسانی و رئیس روستاییان و کشاورزان — مسئولیت: گردآوری مالیات‌های بخش کشاورزی و کوشش برای توسعه و ترویج آبادانی و کشت و کار

منبع درآمد هنگفت برای ساسانیان: مالیات و اجاره‌بهای کشتزارهای آسورستان

در عصر باستان بر اثر گسترش راه‌ها و توسعه تجارت، گونه‌های جدیدی از گیاهان و درختان در سرتاسر قلمرو پهناور ایران کشت شد و گونه‌هایی از گیاهان و درختان از ایران به اروپا و چین رفت یا از آن مناطق به ایران آمد.

راه و حمل و نقل

اهمیت راه‌ها و وسایل حمل و نقل ← از نظر سیاسی، نظامی، اقتصادی و تجاری

نقش برجسته از ابه چرخ دار - تخت جمشید

چارپایان مورد استفاده در حمل و نقل در عهد باستان ← اسب، شتر و الاغ

وسایل مهم حمل و نقل ایرانیان باستان ← ارابه، گاری‌های دوچرخ و چهارچرخ که توسط اسب کشیده می‌شد.

کشف راه‌های دریایی

داریوش بزرگ، در جریان لشکرکشی به هندوستان وقتی به رود سند رسید، اسکیلاس (از اهالی آسیای صغیر) را مأمور کشف مسیرهای آبی کرد.

اسکیلاس — مسیر رود سند را تا اقیانوس هند ادامه داد.

با عبور از دریای سرخ به مصر رسید ← برای نخستین بار مسیر دریایی میان هند و مصر شناسایی شد.

از اقدامات مهم و مدبرانه داریوش در زمینه توسعه راه‌های دریایی ← اتصال دریای سرخ به رود نیل با حفر آبراه‌ای (کانالی) — نتیجه ← فراهم شدن امکان تردد کشتی‌ها میان رود و دریا

پیشرفت هخامنشیان در زمینه دریانوردی و حمل و نقل دریایی

توسعه بنادر

ساخت بندرهای جدید

ساخت کشتی‌هایی با ظرفیت حمل چند صد تن کالا

وضعیت راه‌های ارتباطی در دوران اشکانیان و ساسانیان

اهمیت فوق‌العاده راه‌ها و وسایل ارتباطی

توجه زیاد به نگهداری و امنیت جاده‌ها

دایر بودن چاپارخانه‌ها همانند زمان هخامنشیان

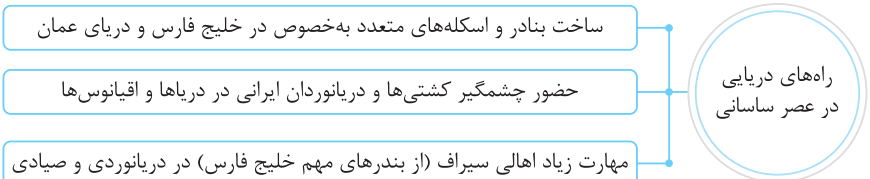
ساخت کاروانسراهای جدید در مسیر راه‌ها

حفر چاه‌ها و قنات‌ها ← برای تأمین آب کاروانسراها

بقایای کاروانسراها و پل‌های برجامانده از دوره ساسانی نشان از توجه خاص به بازسازی و توسعه جاده‌ها در آن زمان دارد.

بنای تاریخی پل دزفول متعلق به دوره ساسانی

اهمیت راه‌ها در عصر باستان: جابه‌جایی مسافران و کالاها + انتقال اندیشه‌ها و فرهنگ‌ها

مسیرهای ارتباطی زمینی و دریایی **سبب شد** فرهنگ، هنر و معماری اقوام و جوامع عهد باستان بر یکدیگر تأثیر زیادی بگذارند. برای مثال، بسیاری از آیین‌ها و دین‌های باستانی، از طریق جاده‌ها، از شرق به غرب عالم و یا بالعکس راه یافتند.

پول، اوزان و مقیاس‌ها

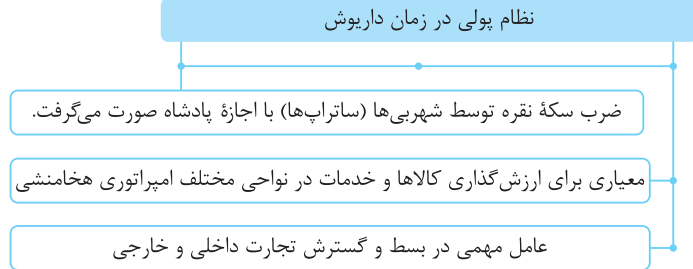
پول

تا زمان داریوش بزرگ در بیشتر نواحی تحت فرمان حکومت هخامنشی:

- سکه (پول) رواج چندانی نداشت.
- مبادله کالا به صورت پایاپای انجام می‌شد.
- حقوق و دستمزدها به صورت کالا پرداخت می‌شد.
- سکه‌های طلا و نقره در بابل، لیدی، شهرهای فنیقی نشین سواحل شرقی دریای مدیترانه رواج داشت.

دریک، سکه طلای هخامنشی

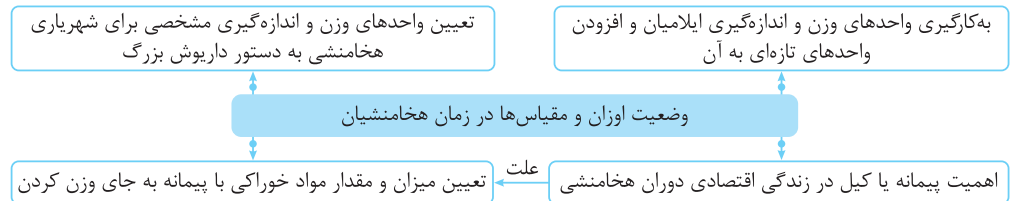

● در دوران اشکانیان و به ویژه ساسانیان، کاربرد پول به خصوص در شهرها گسترش یافت و سکه‌های نقره‌ای و مسی در مبادلات تجاری در منطقه وسیعی به جریان افتاد.

سنگ وزنه، از جنس سنگ آذرین با نوشته‌ای به سه زبان فارسی باستان، ایلامی و بابلی از دوره داریوش یکم

تعداد فراوانی از سکه‌های ساسانی، در ایران و سرزمین‌های همجوار یافت شده است.

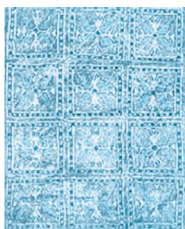
صنعت و تجارت

صنعت

حکومت هخامنشی با یکپارچه‌سازی ساختن سرزمین‌های ثروتمند و متمدن با مردمانی دارای تجربیات فراوان در تولید کالاهای مختلف به رونق اقتصادی و توسعه صنعت کمک شایانی کرد.

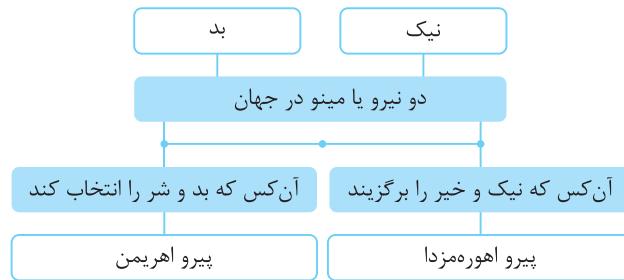
کدام صنایع در دوره هخامنشی پیشرفت کردند؟ **فلزکاری، سفالگری و بافندگی**

● طبق لوح‌های گلی کشف شده از خزانه تخت جمشید، در زمان هخامنشیان کارگاه‌هایی وجود داشته که متعلق به شاه بوده و در آن‌ها اشیا و مواد خوراکی مورد نیاز کاخ شاهی تولید می‌شد. استادکاران و صنعتگرانی از سرتاسر قلمرو هخامنشی در این کارگاه‌ها مشغول به کار بودند.

قسمتی از قالی پازریک منسوب به دوره هخامنشی

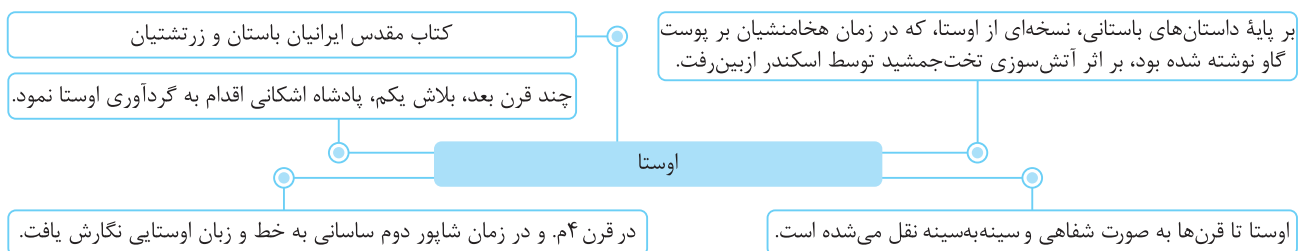
◉ آمشاشپندان (جاودانان مقدس) ← گروهی از موجودات الهی که اهوره مزدا را در امر آفرینش و اداره امور جهان یاری می‌کنند.

◉ سفارش زرتشت به پیروانش ← مینوی نیک را برگزیند و «پندار نیک»، «گفتار نیک» و «کردار نیک» را سرمشق زندگی خود قرار دهند.

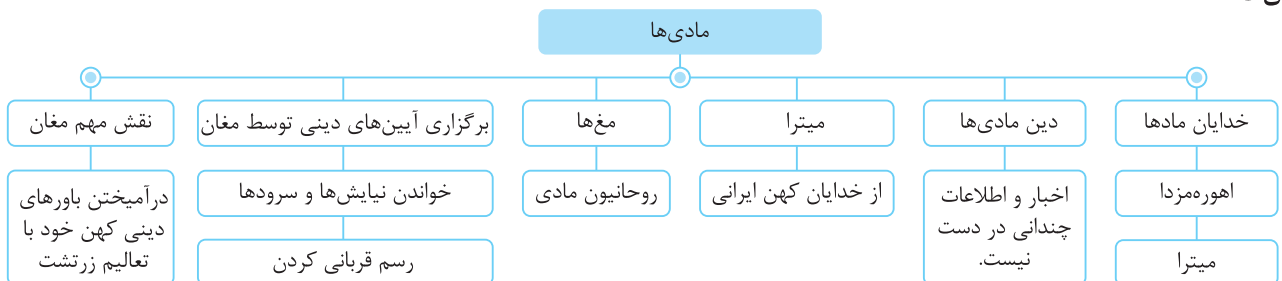
اعتقاد به جهان آخرت و روز واپسین در تعالیم زرتشت ← روزی که درباره اعمال انسان در جهان، داوری خواهد شد. نیکان به جرگه یاران اهوره مزدا خواهند پیوست و بدان به دوزخ افکنده و برده اهریمن خواهند شد.

🔍 نکته ◉ اعمالی که توسط زرتشت نکوهش شد ← قربانی کردن و کشتار بی‌رویه حیوانات، به ویژه گاو

دین و عقاید ایرانیان باستان از دوران ماد تا ساسانیان

مادی‌ها

مغان به تدریج با پذیرفتن دین زرتشتی، به پیشوایان دینی جامعه زرتشتی تبدیل شدند.

هخامنشیان

پژوهشگران ایرانی و غیر ایرانی درباره پیروی هخامنشیان از دین زرتشتی اختلاف نظر دارند. گروهی بر پایه شواهد تاریخی و مندرجات سنگ‌نوشته‌ها باور دارند هخامنشیان زرتشتی بوده‌اند و گروهی دیگر باور دارند شاهان هخامنشی به باورهای کهن ایرانی اعتقاد داشته‌اند.

مردم را در پیروی از دین خود آزاد می‌گذاشتند.

پادشاهان هخامنشی ← فرهنگ و عقاید اقوام تابع حکومت خود را محترم می‌شمردند.

پدیده جدید ← رفتار آزادمنشانه کورش بزرگ با مردمان مغلوب و احترام او به دین و آداب و رسوم این مردمان در آن زمان. (کورش

به هنگام فتح بابل که بدون جنگ و خونریزی صورت گرفته بود، به نیایش و ستایش مردوک، خدای بزرگ بابلیان پرداخت.)

فرمانروایان آن زمان، معمولاً پس از تسخیر شهر یا کشوری، ساکنان آن جا را قتل‌عام، معابدشان را غارت و به خدایان آنان اهانت می‌کردند.

سلوکیان و اشکانیان

◉ تلاش اسکندر مقدونی و شاهان سلوکی بیشتر در جهت ترویج زبان، فرهنگ و باورهای یونانی بود اما بیشتر ایرانیان بر دین، سنت‌ها و آداب و رسوم نیاکان خود باقی ماندند.

◉ در دوران سلوکیان و اشکانیان، علاوه بر اهوره مزدا، خدایان کهن ایرانی مانند مهر و آناهیتا هم ستایش می‌شدند.

◉ برخی از پادشاهان اشکانی به تقلید از یونانی‌ها، معابدی را برای آناهیتا ساختند.

بقایای معبد آناهیتا در کنگاور

وضعیت دین زرتشت در دوره اشکانیان

- نفوذ و گسترش چشمگیر دین زرتشت در اواسط دوره اشکانیان ← گرویدن برخی شاهان اشکانی به دین زرتشت یا پشتیبانی از آن
- گردآوری متون پراکنده اوستا به دستور ← بلاش یکم
- ضرب سکه‌هایی با تصویری از آتشدان توسط برخی از شاهان اشکانی ← نشانه گرایش آنان به دین زرتشت
- نکته در عهد اشکانی، ستایش ایزدمهر (میتر) به قلمرو روم در آسیای صغیر راه یافت و در آن جا به کیشی مستقل تبدیل شد و سپس به اروپا رسید.

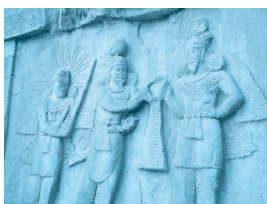
اشکانیان نیز مانند هخامنشیان از سیاست آزادی دینی پشتیبانی می‌کردند که این موضوع زمینه مناسبی را برای همزیستی مسالمت‌آمیز پیروان دین‌ها و عقاید مختلف فراهم آورد.

● توجه براساس گزارش یکی از مورخان چینی، شاهزاده‌ای از اشکانیان برای نخستین بار کتاب‌های بودایی را به زبان چینی ترجمه کرد.

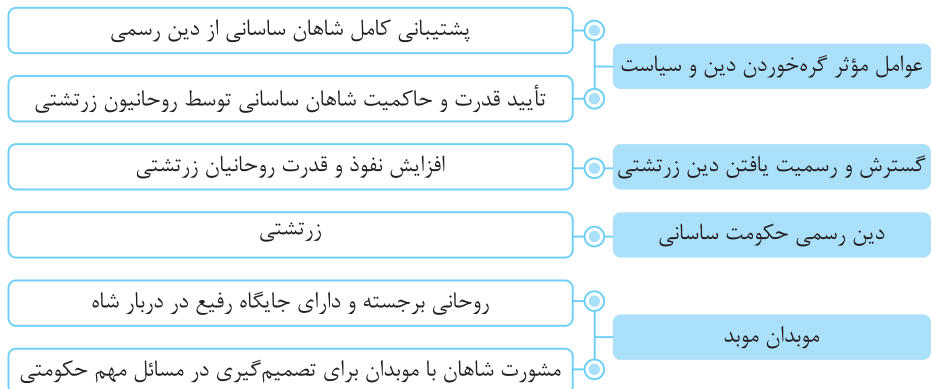
ساسانیان

- درباره وضعیت دین در دوره ساسانی و سیاست دینی ساسانیان اطلاعات بیشتری در دسترس است. منابع این اخبار و آگاهی‌ها عبارت‌اند از: سنگ‌نوشته‌ها، نقش برجسته‌ها، شواهد باستان‌شناسی، سکه‌ها، کتاب‌های دینی و اندرزنامه‌های زرتشتیان، برخی آثار مورخان مسلمان، یونانی و رومی و شاهنامه فردوسی

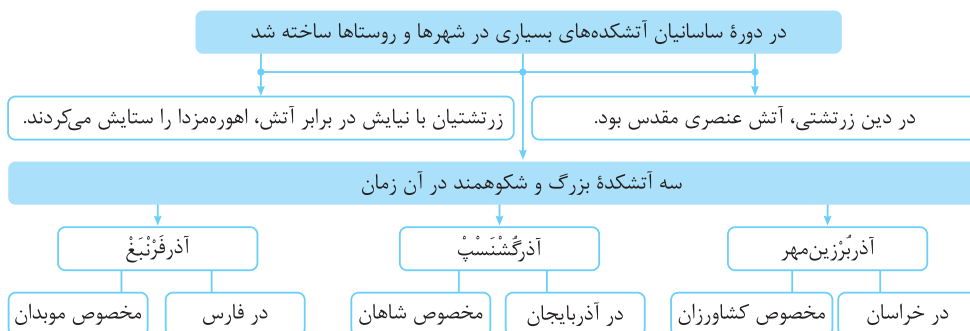
طاق بستان، اردشیر دوم وسط، اهوره مزدا سمت راست

● اهمیت به‌سزای دوره ساسانیان در تاریخ دین زرتشتی ← رسمی‌کردن دین زرتشتی از سوی ساسانیان ← پیوند دین و سیاست

● قضاوت و دادرسی، اداره آتشکده‌ها، اجرای مراسم و آداب مذهبی، تعلیم آموزه‌های زرتشتی از مسئولیت‌های روحانیون بود که در سلسله‌مراتب پایین‌تر از موبدان موبد بودند.

● تا زمان ساسانیان، موبدان ترجیح می‌دادند ← مطالب کتاب اوستا را حفظ کنند و به صورت شفاهی به دیگران منتقل کنند اما تحولات دینی این عصر از جمله پیشرفت دین مسیح در قلمرو ساسانی و درگرفتن مباحثات اعتقادی میان پیروان ادیان مختلف، موجب شد موبدان برای این‌که در مقام بحث و جدل، سند و مدرک قابل استنادی در اختیار داشته باشند، اقدام به مکتوب‌کردن اوستای شفاهی کنند.

● عدم به رسمیت شناختن حکومت عباسیان

● فرستادن عدهٔ زیادی از داعیان (مبلفان مذهب اسماعیلیه) به سرزمین‌های دور و نزدیک از جمله عراق، ایران، یمن و گسترش دعوت اسماعیلی که خشم خلفای عباسی را برانگیخته بود.

● برخی از مبلفان اسماعیلی، علاوه بر فعالیت‌های تبلیغاتی علیه دشمنان خود، عملیات سیاسی و نظامی انجام می‌دادند.

● مقابله با خلافت فاطمی از طریق توان سیاسی و نظامی سلجوقیان و دیگر متحدان خود

● اقدام به تبلیغات گسترده علیه فاطمیان

● سعی در جعلی نشان دادن نسب خلفای فاطمی (اینکه از نسل علی (ع) و فاطمه (س) نیستند).

عباسیان

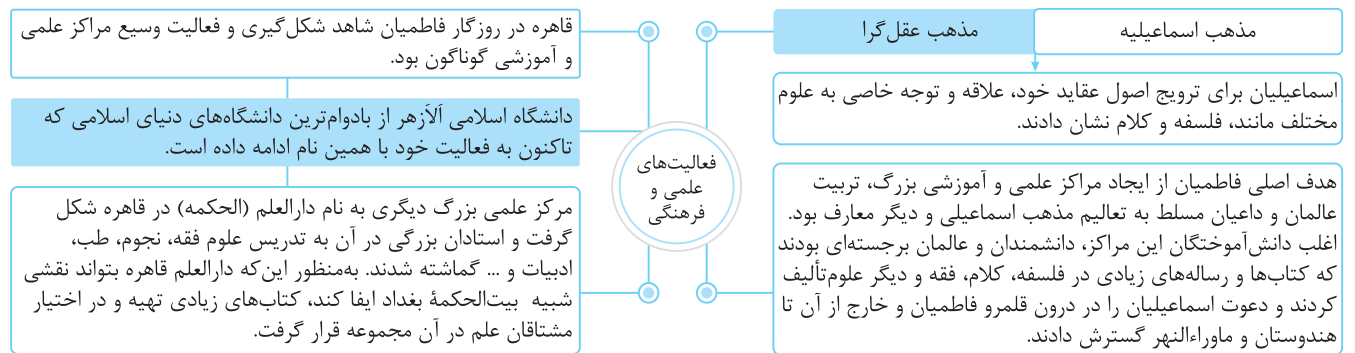
سیاست مذهبی خلفای فاطمی

● حمایت از عالمان شیعی

● به ترویج مذهب تشیع اسماعیلی و آیین‌های شیعی در مناطق تحت سلطهٔ خود پرداختند.

● خطبه خواندن به نام امامان خود در شهرهای قلمرو خود

● غیر از معدودی از خلفای فاطمی (که محدودیت‌هایی برای پیروان سایر مذاهب از جمله اهل تسنن ایجاد کردند) اهل تسنن آزادانه به زندگی و فعالیت دینی و اجتماعی خود مشغول بودند.

معماری

● عصر فاطمیان از دوره‌های برجستهٔ تاریخ معماری و هنر اسلامی به‌شمار می‌رفت.

● علاقهٔ خلفای فاطمی به مظاهر شکوه و جلال

● کمک به توسعهٔ هنرهای تزئینی و معماری

● بنا کردن شهرهای زیاد؛ باشکوه‌ترین: قاهره

● مشهورترین نمونه‌های آثار معماری این عصر در قاهره: مسجد جامع آل‌زهر، مسجد جامع آق‌مَر

هنر و صنایع

● رونق در دوران فاطمیان

● هنرهای رایج آن زمان: نقاشی، کاشی‌کاری، منبت‌کاری، شیشه‌گری، کاغذسازی، فلزکاری

● هنرمندان در برخی هنرها به نوآوری و ابداع شیوه‌های جدید پرداختند: شیشه‌گری، سفالگری، بلورسازی

● در زمان فاطمیان صنعت پارچه‌بافی رواج زیادی یافت. مراکز و کارگاه‌های متعددی در شهرهای مختلف مصر از جمله قاهره مشغول تولید انواع منسوجات بودند.

● برخی از مراکز پارچه‌بافی، پارچه‌های تزئینی و گران‌قیمت مخصوص خلفا و دولتمردان تولید می‌کردند.

● در دربار فاطمی خزانه‌ای مخصوص لباس وجود داشت و انبارهایی از لباس‌های متنوع که به مناسبت‌های گوناگون و متناسب با فصول مختلف، میان کارکنان دربار توزیع می‌شد.

۱۰۳ ..... با ابومسلم خراسانی بیعت کرد.

- ۱) عباس بن عبدالمطلب
- ۲) ابوالعباس سفاح
- ۳) خالد برمکی
- ۴) طاهر بن حسین

۱۰۴ سفاح در ابتدای خلافتش مدعی چه بود؟

- ۱) حاکمیت کوفه و شام
- ۲) شایسته جانشینی پیامبر
- ۳) تصدی مناصب وزارت
- ۴) گزینه‌های ۲ و ۳

۱۰۵ از اقدامات منصور می‌توان به موارد ..... و ..... اشاره کرد.

- الف) بنا کردن بغداد به عنوان پایتخت
- ب) ادعای جانشینی پیامبر
- ج) تشکیل سپاه سیاه جامگان
- د) سرکوب قیام علویان
- ۱) (ج) - (د)
- ۲) (د) - (الف)
- ۳) (ج) - (ب)
- ۴) (ب) - (الف)

۱۰۶ ویژگی شاخص عباسیان چیست؟

- ۱) اجتناب از قیام‌ها
- ۲) اجتناب از حکومت
- ۳) اجتناب از سیاست عرب‌گرایی
- ۴) اجتناب از اطاعت

۱۰۷ کدام گزینه نادرست است؟

- ۱) انتصاب ایرانیان در جایگاه حاکمیت و وزارت برخی ولایات در عصر عباسیان
- ۲) ایرانیان دیگری علاوه بر ابومسلم خراسانی دارای نفوذ بودند.
- ۳) ایرانیان از سیاست عرب‌گرایی اجتناب می‌کردند.
- ۴) ایرانیان عهده‌دار نقش در اداره امور خلافت در عصر عباسیان بودند.

۱۰۸ ..... پنجمین خلیفه عباسی بود که اداره امور خلافت را به ..... سپرد.

- ۱) عثمان - خالد برمکی
- ۲) عمر - هارون الرشید
- ۳) هارون الرشید - یحیی پسر خالد برمکی
- ۴) عثمان - یحیی پسر خالد برمکی

۱۰۹ فضل بن سهل به عنوان ..... مأمون و ..... در منصب حاکم عراق جایگاه رفیعی داشتند.

- ۱) خلیفه - طاهر بن حسین
- ۲) وزیر - طاهر بن حسین
- ۳) خلیفه - حسن بن سهل
- ۴) وزیر - حسن بن سهل

۱۱۰ چه عواملی موجب تضعیف حکومت عباسیان شد؟

- ۱) به دست گرفتن قدرت توسط فرماندهان سپاه - کشتن خلفا
- ۲) خارج شدن امور از دست فرماندهان ایرانی - پایان گرفتن حکومت امین
- ۳) به دست گرفتن قدرت توسط وزیران سپاه - پایان گرفتن حکومت مأمون
- ۴) به دست گرفتن قدرت توسط وزیران سپاه - پایان گرفتن حکومت مأمون

۱۱۱ حاکمانی که به عنوان امیر یا سلطان قدرت را به دست گرفتند، برای توجیه مشروعیت حکومت خود، به چه چیز خلیفه نیازمند بودند؟

- ۱) مقبولیت خلفای حاضر
- ۲) حمایت خلیفه
- ۳) فرمان و لوای خلیفه
- ۴) هیچ‌کدام

۱۱۲ تفاوت نظام اداری زمان پیامبر با دوران خلافت عباسیان چه بود؟

- ۱) تشکیلات اداری با اقتباس از دوران‌های قبل از حضور پیامبر(ص)
- ۲) تشکیلات اداری با اقتباس از فرماندهان روم و یونان
- ۳) تشکیلات اداری با اقتباس از عهد ساسانیان
- ۴) تشکیلات اداری با اقتباس از امپراتوری روم

۱۱۳ در کدام دوران خلافت وزیر در رأس تشکیلات قرار می‌گرفت؟

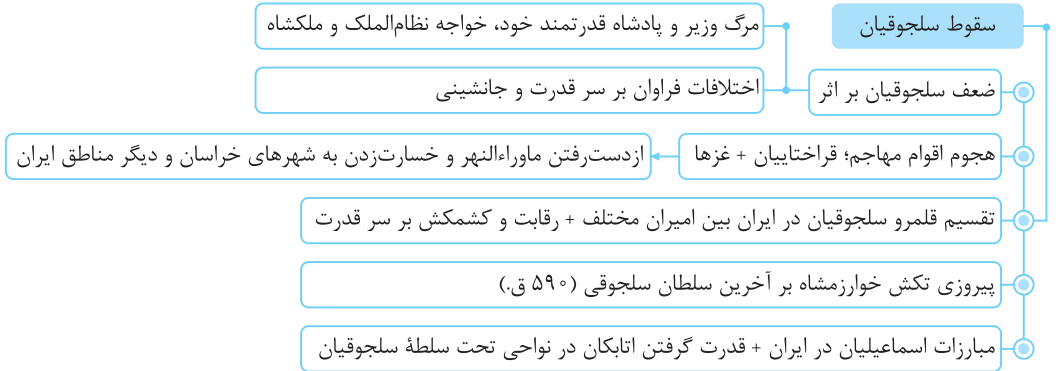
- ۱) دوران خلافت زمان پیامبر(ص)
- ۲) دوران خلافت خلفای نخستین
- ۳) دوران خلافت بنی‌امیه
- ۴) دوران خلافت عباسیان

۱۱۴ با به قدرت رسیدن عباسیان و مشارکت ایرانیان در دوره خلافت، کدام فعالیت بین مسلمانان افزایش یافت؟

- ۱) فعالیت‌های مذهبی و علمی
- ۲) فعالیت‌های علمی و فکری
- ۳) فعالیت‌های اقتصادی و فرهنگی
- ۴) فعالیت‌های علمی و اقتصادی

۱۱۵ از مهم‌ترین مراکز علمی و آموزشی در دوران حاکمیت عباسیان:

- ۱) بیت‌الحکمه
- ۲) رصدخانه شام
- ۳) کتابخانه تیسفون
- ۴) رصدخانه مراغه

در دوران ضعف سلجوقیان، بسیاری از این اتابکان، شاهزادگان را از قدرت برکنار کردند و خود در منطقه تحت سلطه آنان، حکومت مستقلی تشکیل دادند.

۳- خوارزمشاهیان

خوارزم: از مناطق آباد ایران زمین در قرون نخستین و میانه اسلامی است که به حاکمان این منطقه **خوارزمشاه** می‌گفتند. حاکمان با وجود استقلال داخلی، از سلجوقیان اطاعت می‌کردند.

پس از ضعف حکومت سلجوقی، حاکم خوارزم، آتیسز ادعای استقلال کرد. جانشین آتیسز، تکش با شکست دادن طغرل سوم (آخرین سلطان سلجوقی) → بز بخش وسیعی از ایران تسلط یافت.

سلطان محمد خوارزمشاه (فردی توسعه طلب) بود که غوریان، قراختاییان و ملوک مازندران را برانداخت و بر کرمان نیز مسلط شد.

قلمرو خوارزمشاهیان در زمان سلطان محمد خوارزمشاه

در زمان سلطان محمد ← خلیفه عباسی درصدد احیای قدرت سیاسی و نظامی خود بود نتیجه ← عدم تأیید حکومت خوارزمشاهیان از سوی خلیفه (تیرگی روابط خوارزمشاهیان با خلافت عباسی)

سلطان محمد خوارزمشاه

خلیفه اعلام کردن یکی از سادات حسینی به نام سید علاءالملک ترمذی برای مقابله با عباسیان و لشکرکشی او به سوی بغداد → در نتیجه ← توقف سپاه در گردنه اسدآباد همدان بر اثر برف و سرمای شدید

مهم‌ترین رویداد این عصر: حمله چنگیزخان مغول به ایران (۶۱۶ ق.)

حمله چنگیزخان مغول سبب قتل و غارت بخش‌هایی از ایران و سقوط حکومت خوارزمشاهیان شد.

بهانه چنگیز خان برای حمله به ایران

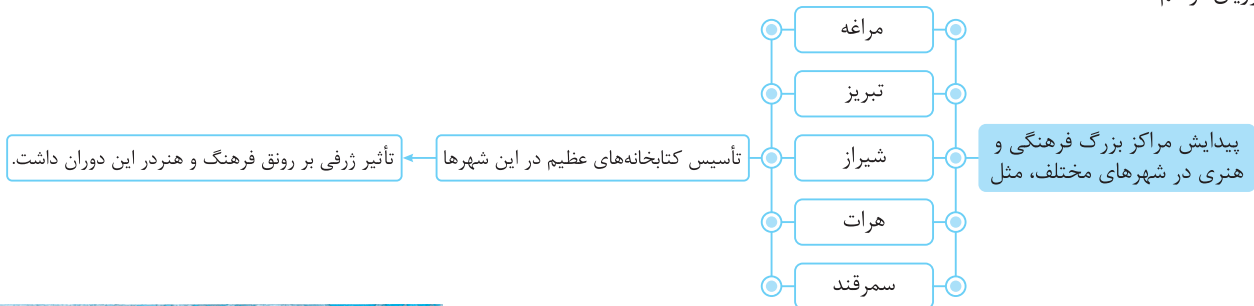
- چنگیز کاروانی شامل ۵۰۰ بازرگان با کالاهایی گرانبها را به ماوراءالنهر فرستاد. حاکم شهر مرزی اُترار به نام غایرخان، اموال آنان را تصاحب کرد و جزیک تن همه آن‌ها را کشت. منابع تاریخی درباره انگیزه وی اتفاق نظر ندارند.
- بعضی علت این اقدام را جاسوس بودن آن‌ها دانسته‌اند.
  - برخی علت آن را به جا نیاوردن شرط ادب ذکر کرده‌اند.
  - برخی این اقدام را با اجازه سلطان محمد خوارزمشاه و ناشی از طمع دستیابی به ثروت کاروانیان شمرده‌اند.

نظام اداری

عصر زنونیان	<ul style="list-style-type: none"> نیاز به تشکیلات دیوانی و دیوانسالاران ایرانی برای اداره قلمرو رو به توسعه خود به کار گرفتن دیوانسالاران حکومت سامانی + دیوانسالاران حکومت آل بویه
عصر سلجوقیان	<ul style="list-style-type: none"> با به کار گرفتن دیوانسالارانی همچون عمیدالملک کندی و خواجه نظام الملک توسی نظام اداری ایران کامل تر شد. نقش برجسته نظام الملک در ساختار نظام اداری ایران در عصر سلجوقی منجر به نامیده شدن عصر وزارت وی به «عصر نظام الملک» شد. خواجه نظام الملک توسی در تلاش بود که با تقویت حکومت مرکزی خود از طریق تقویت و توسعه نظام اداری مدنظر که مبتنی بر میراث اداری کهن ایرانی بود، ضمن ایجاد ثبات و استمرار، با نیروی سرکش امیران و نظامیان سلجوقی که به سنت‌های قبیله‌ای خود وفادار بودند، مقابله کند. این چالش منجر به تقابل دینوری مخالف اهل قلم (دیوانسالاران) و اهل شمشیر (نظامیان) نتیجه: نظام اداری سلجوقی، الگویی مطلوب برای حکومت‌های پس از خود شد. دیوان وزارت: در رأس آن، وزیر قرار داشت و به شکوه‌مندی بی‌نظیری رسیده بود. همه دیوان‌های سلجوقی زیر نظر وزیر کار می‌کردند. وزیر در منصب خود هیچ امنیتی نداشت. رنجیده شدن سلطان از وزیر یا به هراس افتادن از موقعیت وی، عزل، قتل و مصادره اموال را در پی داشت. تداوم کار وزیر اراده و خواست سلطان بود. <div data-bbox="324 1254 1104 1680" style="text-align: center;"> <pre> graph TD Sultan[سلطان] --- Dargah[درگاه (دربار)] Sultan --- Minister[وزیر (نخست‌وزیر)] Sultan --- Commander[فرماندهی سپاه] Minister --- Diwan[دیوان‌ها (سازمان‌ها و وزارتخانه‌ها)] Diwan --- DiwanRevenue[دیوان اوقاف] Diwan --- DiwanExpenditure[دیوان غرض] Diwan --- DiwanCorrespondence[دیوان برید] Diwan --- DiwanSupervision[دیوان اشراف] Diwan --- DiwanMessages[دیوان رسایل] Diwan --- DiwanEndowments[دیوان استیفا] </pre> </div>
عصر خوارزمشاهیان	<ul style="list-style-type: none"> تداوم نظام اداری سلجوقیان بود. تفاوت نظام اداری سلجوقیان و خوارزمشاهیان: کم شدن اختیارات برخی دیوان‌ها نسبت به دوره سلجوقی تغییر نام برخی دیوان‌ها نسبت به دوره سلجوقی تشکیل دیوان‌های جدید کاهش قدرت و نقش وزیر نسبت به عصر سلجوقی و در مواردی حذف منصب وزیر

هنر و معماری

قلمرو پهناوری که مغول‌ها (در آسیا، از چین تا دریای مدیترانه) فتح کردند ← دارای پیشینه فرهنگی و هنری عظیم و پیشرفته‌ای بود. با فتوحات مغولان، تجارب و سنت‌های هنری و هنرمندان سرزمین‌های فتح‌شده با یکدیگر پیوند خوردند و زمینه مناسبی برای شکوفایی هنر در دوران ایلخانان و تیموریان فراهم شد.

۱- نگارگری و خوشنویسی

● هنر نگارگری و نقاشی در عصر ایلخانی و تیموری رشد به‌سزایی داشت. در عصر ایلخانان، هنر نگارگری که تلفیقی از سنت‌های نقاشی ایرانی و چینی بود، در کتاب‌آرایی و مصور ساختن کتاب‌های تاریخی، متون ادبی، پزشکی، جانورشناسی و نجوم جلوه‌گر شد.

● ایلخانان مغول از مشوقان پدیدآوردن شاهنامه‌های مصور به‌شمار می‌روند. نمونه باقی‌مانده آن، شاهنامه مشهور به **دموت** است.

دموت، نام دلال و فروشنده این اثر فاخر هنری در قرن بیستم بود. از شاهنامه معروف به **دموت**، ۵۸ نگاره باقی‌مانده که در موزه‌های مختلف جهان پراکنده‌اند.

● گسترش هنر نگارگری در روزگار جانشینان تیمور چون شاهرخ و نوداگانش ← از جمله **بایسنقر میرزا** ← در سراسر ایران، به‌ویژه **خراسان**

● گسترش مصور کردن کتب گوناگون از نجوم تا شاهنامه و دیوان‌های شعری به لحاظ کمی و کیفی در قطعی بزرگ

● کیفیت خوب، فراوانی کاغذ و مواد نگارگری مثل رنگ و طلا در پدید آمدن کتاب‌های مصور به هنرمندان کمک زیادی کرد.

فاخرترین نمونه شاهنامه مصور در عصر تیموری

شاهنامه بایسنقری

به دستور شاهزاده بایسنقر، پسر شاهرخ (سیاستمداری هنرمند و هنرپرور) خوشنویسی و مصور شد.

● شهر هرات در زمان شاهرخ و جانشینانش به دلیل ثروت هنگفت، کتابخانه‌های بزرگ و هنرمندان نامور، به کانون بزرگ علمی و فرهنگی و هنری جهان اسلام تبدیل شد. علاوه بر توجه سلاطین و شاهزادگان تیموری به هنر و هنرمندان، برخی از وزیران عصر تیموری ← همچون امیر علیشیر نوایی، شاعر و وزیر سلطان حسین میرزا بایقرا ← پشتیبان و مشوق جدی هنر و هنرمندان بودند.

ده‌ها هنرمند شامل نگارگر، خوشنویس، تذهیب‌کار، جلدساز و جز آن در شهر هرات مشغول هنرنمایی بودند.

نامورترین نقاش عصر تیموری

کمال‌الدین بهزاد

آثار و مکتب نگارگری او | سرآغاز دگرگونی عظیمی در نقاشی است.

۲- معماری

عصر مغول

● توقف و کند شدن فعالیت‌های معماری و ویرانی شهرها و نابودی بسیاری از آثار فرهنگی و هنری، از نتایج هجوم ویرانگر چنگیزخان مغول به ایران بود.

● **جانشینان مغول** | تحت تأثیر فرهنگ و هنر ایرانی - اسلامی - به هنر و معماری تمایل نشان دادند و به بازسازی ویرانی‌ها، برپا ساختن شهرها و پدید آوردن آثار هنری پرداختند.

برگی از شاهنامه دموت - بهرام گور در حال شکار، موزه هنر دانشگاه هاروارد

عصر تیمور

در عصر تیمور، با وجود کشتار زیاد، ویرانگری کمتر بود. تیمور با گرد آوردن هنرمندان و معماران بزرگ سرزمین‌های فتح‌شده در پایتخت خود، سمرقند، به عمران و آبادانی پرداخت. عظمت و شکوفایی معماری ایرانی در دورهٔ جانشینان تیمور به ویژه در عصر شاهرخ و همسرش گوهرشاد بیگم کم‌نظیر بود.

سرشناس‌ترین معماران عصر تیموری

محمدبن محمود اصفهانی

غیاث‌الدین شیرازی

قوام‌الدین شیرازی

دورهٔ ایلخانان	دورهٔ تیموریان
هلاکوخان	تیمور
غازان‌خان	شاهرخ میرزا
الجایتو	گوهرشاد بیگم
ابوسعید	سلطان حسین میرزا بایقرا
کاخ و معبدی بودایی در خوی؛ رصدخانهٔ مراغه	رصدخانهٔ سمرقند؛ مدرسهٔ الغ بیگ میرزا در بخارا
شَنب یا شام غازان در تبریز شامل ۱۲ بنای مهم از قبیل مسجد، کاخ، مدرسه، بیمارستان، کتابخانه و جزآن؛ مسجدی بزرگ و گرمابه‌ای وابسته به آن در شهرهای مختلف	مجموعهٔ تاریخی امیر چخماق یزد شامل بازار، تکیه، مسجد و آب‌انبار؛ سردر و مناره‌های مسجد جامع یزد؛ مدرسهٔ دودر مشهد؛ مدرسهٔ غیاثیهٔ خرگرد خواف
گنبد سلطانیه؛ محراب مسجد جامع اصفهان	مسجد گوهرشاد مشهد؛ مسجد، مدرسه و خانقاه گوهرشاد در هرات
ارگ علیشاه در تبریز؛ گنبد غفاری در مراغه	مدرسهٔ سلطان حسین میرزا بایقرا در هرات
مسجد بی‌بی‌خانم سمرقند	

برجسته‌ترین آثار معماری دوران ایلخانان و تیموریان

فنون و شیوه‌های معماری در عصر ایلخانان و تیموریان با توسعهٔ دانش و خلاقیت معماران زبردست ایرانی پیشرفت چشم‌گیری کرد.

ویژگی‌های مهم معماری این عصر

- ۱ ایجاد بناهای عظیم
  - ۲ ساختن طاق‌ها، گنبد‌ها، ایوان‌ها، مناره‌های بلند
  - ۳ تزئین ساختمان‌ها با گچ‌بری و کاشی‌کاری به شیوه‌های گوناگون.
- نکته** در این دوره همچنین از ترکیب آجر و کاشی برای تزئین و زیباسازی بناها استفاده می‌شد.

علم و ادب

آثار و نتایج هجوم مغولان منجر به قتل و مهاجرت اندیشمندان و عالمان و تخریب و تعطیلی مدارس، کتابخانه‌ها و مساجد و در نتیجه، رکورد علمی و ادبی در جامعهٔ ایران شد.

فراهم شدن شرایط برای احیای فعالیت‌های علمی و آموزشی

گرایش مغولان به اسلام

افزایش قدرت سیاسی وزیران ایرانی

تشکیل حکومت ایلخانان

چنگیزنامه یا شهنشاه‌نامه	احمد تبریزی
غازان‌نامه	نوری اژدری
ظفرنامه	حمدالله مستوفی
خاوران‌نامه (دربارهٔ جنگ‌های علی(ع))	ابن حسام خوسفی

منظومه‌های حماسی تاریخی عصر مغول - تیموری

ادبیات

دورهٔ ایلخانان

● رشد زبان فارسی در قلمرو نظم و نثر + کمک به احیا و تقویت هویت ایرانی + متداول بودن شعر حماسی و شاهنامه‌سرایی

● نادر پس از رسیدن به سلطنت ← در جهت حل مشکلات سیاسی و مذهبی، به ویژه رفع اختلافات مذهبی با عثمانی‌ها تلاش‌های زیادی انجام داد ← گاهی با جنگ و گاهی با مصالحه و مذاکره درصدد حل مشکلات برآمد که به دو دلیل به نتیجه نرسید: ۱- کارشکنی‌های عثمانی ۲- گرفتاری‌های داخلی و خارجی نادر

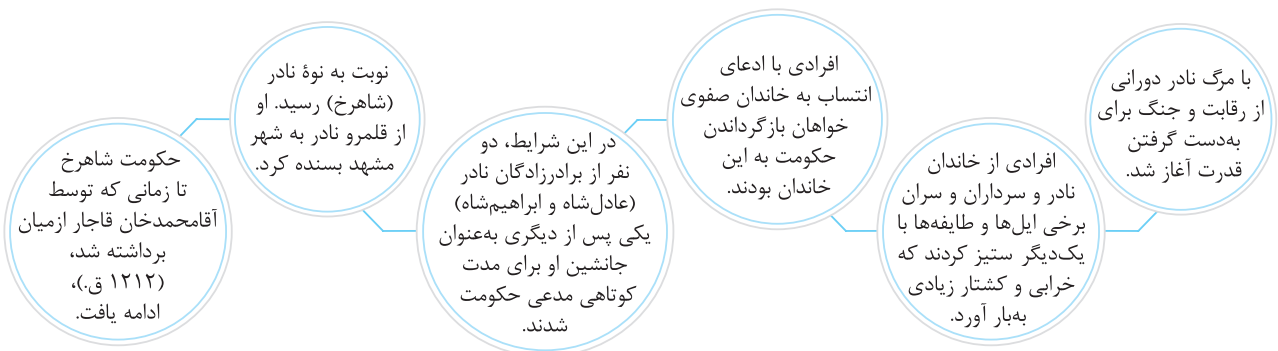
🔍 **نکته** نادرشاه افشار هنگامی که مشغول سرکوب شورشی در خراسان بود، با توطئه نزدیکان و سردارانش کشته شد. (۱۱۶۰ ق.)

نادر سرداری بی‌باک و دارای نبوغ نظامی فوق‌العاده بود ← هنگامی که آشوب‌های داخلی و هجوم ارتش‌های بیگانه، موجودیت کشور ایران را به خطر انداخته بود، ایران را از خطرات و تهدیدات جدی نجات داد، اما به‌عنوان پادشاه مملکت نتوانست زمینه را برای ثبات و امنیت پایدار، انتقال آرام قدرت و تثبیت حکومت افشاریه پس از خود فراهم آورد.

علل ناکامی نادرشاه

- ۱ اشتغال پیوسته نادرشاه به جنگ
- ۲ اخذ مالیات‌های اضافی از مردم برای تأمین هزینه‌های جنگ
- ۳ مهم‌تر از همه، بدگمانی او نسبت به نزدیکان و بزرگان کشور و برخورد خشن با آن‌ها در سال‌های پایانی حکومت خویش.

افشاریان پس از نادر

به قدرت رسیدن زندیان

پس از کشته شدن نادرشاه، کریم‌خان زند ← رئیس طایفه زند از طایفه‌های لر برای کسب قدرت ← اتحادی با دو تن از سرداران ایل بختیاری (علی‌مردان خان و ابوالفتح خان) برقرار کرد. نتیجه ← شکست دادن برخی از مدعیان حکومت از جمله رئیس ایل قاجار (محمدحسن خان) + در اختیار گرفتن مناطق زیادی از ایران

کریم‌خان با کنار زدن متحدان بختیاری خود، سلسله زندیه را به پایتختی شیراز تأسیس کرد. پس از آن ← با پرهیز از سیاست جنگ و کشورگشایی ← موجبات آرامش، آسایش، رونق و رفاه و شکوفایی علمی و فرهنگی نسبی قلمرو خود ← به ویژه فارس را پس از سال‌ها جنگ و ناامنی فراهم آورد.

کریم‌خان، برخلاف سنت معمول، از پذیرفتن عنوان شاه امتناع کرد و خود را وکیل مردم ایران (وکیل‌الرعا) خواند. نگاره کریم‌خان زند هنگام دیدار با فرستاده عثمانی

🔍 **نکته** کریم‌خان در آغاز خود را وکیل‌الدوله خواند که به‌منزله وکالت از طرف شاهزاده‌ای صفوی بود، اما اندکی بعد لقب وکیل‌الرعا را که به معنای نماینده مردم ایران بود، برای خود برگزید.

خصوصیات اخلاقی او مانند مدارا با دشمنان، همدردی با مردم، ساده‌زیستی و رفتار مناسب با اقلیت‌های دینی و مذهبی باعث شد که نام و نشان نیکی از او در تاریخ ایران به‌جا بماند.

ایران پس از کریم‌خان

با مرگ کریم‌خان زند (۱۱۹۳ ق. / ۱۷۷۹ م.) دوباره دورانی از آشوب، ایران را فراگرفت.

جانشینان او برای کسب تاج و تخت، به رقابت و جنگ پرداختند. ← در کمتر از ۱۵ سال، ۷ تن از خاندان زند به قدرت رسیدند.

نتایج این کشمکش‌ها → فروپاشی سیاسی و اقتصادی

→ آسیب دیدن توان نظامی و اداری کشور

لطفعلی‌خان: آخرین فرمانروای زند با وجود شجاعت و لیاقت نتوانست سلسله زندیه را حفظ کند و به دلیل غرور، اشتباهات نظامی و روی گردانی بزرگان دربارش چون ابراهیم‌خان کلانتر از آقامحمدخان قاجار شکست خورد و به اسارت او درآمد. با مرگ او سلسله زندیه منقرض شد. (۱۲۰۹ ق. / ۱۷۹۴ م.)

روابط خارجی ایران در دوره افشاریه و زندیه

مناسبات سیاسی و اقتصادی ایران با جهان خارج در دوران افشاریه و زندیه به دلیل درگیری‌های داخلی و بی‌ثباتی سیاسی نسبت به صفویان کاهش چشمگیری داشت.

همسایگان غربی (عثمانی)
همسایگان شمالی (روسیه)

مهم‌ترین مسائل خارجی ایران در این دوره: برخوردهای سیاسی - نظامی با همسایگان غربی و شمالی بود.

با وجود مخالفت زمامداران عثمانی با تلاش‌های نادرشاه برای حل اختلافات مذهبی میان دو کشور مسلمان سرانجام با عقد معاهده‌ای میان دو طرف، صلح برقرار شد. این صلح تا اواخر حکومت کریم‌خان که سپاه زندیه، بصره را تصرف کرد، دوام آورد.

- در دوران افشاریه و زندیه، مناسبات سیاسی، اقتصادی و ارتباطات فرهنگی ایران با اروپاییان چندان رونقی نداشت.
- نمایندگانی از برخی کشورهای اروپایی به ایران آمدند.
- نادر برای انگلیسی‌ها معافیت‌های گمرکی در نظر گرفت.
- نادرشاه در جهت استفاده از دانش انگلیسی‌ها در زمینه تأسیس نیروی دریایی در دریای مازندران و خلیج فارس ← جان التون انگلیسی را استخدام کرد.
- در دوره کریم‌خان زند ← هیئت‌هایی از فرانسه و انگلستان برای اخذ امتیاز و ایجاد مراکز تجاری به ایران آمدند اما به دلیل به توافق نرسیدن با کریم‌خان، گشایشی در روابط صورت نگرفت.

نظام اداری و سیاسی

- سازمان اداری و دیوانی ایران در عصر افشاریه و زندیه به دلایلی چون حاکمیت عناصر ایلی، غلبه تفکر نظامی‌گری، بی‌ثباتی سیاسی و کوتاه بودن دوران استقرار سلسله‌های مذکور، اعتبار و قوت سابق را نداشت.
- نهادهای اداری در زمان نادر رونق چندانی نداشتند، زیرا حکومت او بر سه عامل متکی بود: ۱- اقتدارگرایی، ۲- استبداد مطلق شاه و ۳- تمرکز بر امور نظامی و ارتش
- نادرشاه در امور اداری و اقتصادی ← از مشاورانی استفاده می‌کرد که بیشتر از دوستان و نزدیکانش بودند. او توجهی به وزارت و دیوان‌سالاری نداشت ← در نتیجه این بی‌توجهی او به نظام اداری، شهری را به عنوان پایتخت انتخاب نکرد. اگرچه منابع از مشهد و کلات به عنوان پایتخت او یاد کردند، اما این مراکز بیشتر محل گردآوری خزاین و غنایم نادر بود.
- شیوه اداره ایالات، ولایات، شهرها و روستاها در این دو دوره (افشاریه و زندیه) همانند دوره صفوی بود ← صاحب‌منصبانی با همان عناوین سابق این مراکز را اداره می‌کردند.

اقتصاد، تجارت و کشاورزی

پس از سقوط صفویان

به علت ۱- جنگ‌ها و آشوب‌های داخلی و ۲- اشغال بخش‌هایی از نواحی غربی و شمالی ایران توسط عثمانی و روسیه، کشاورزی و تجارت ایران دچار ضعف و رکود شدیدی شد.

در زمان نادرشاه

جنگ‌های داخلی و خارجی در زمان نادرشاه تداوم یافت. نیاز تشکیلات نظامی به نیروی رزمنده موجب ← کاهش شدید نیروی انسانی در بخش کشاورزی شد. اخذ مالیات‌های سنگین از مردم برای تأمین هزینه‌های نظامی ← سبب تشدید نابسامانی‌های اقتصادی شد.

دوره کریم‌خان زند

اقداماتی برای بهبود وضع کشاورزی و بازرگانی صورت گرفت. شهرهای شیراز و بندر بوشهر به مراکز مهم تجارت داخلی و خارجی تبدیل شدند. عواملی چون آرامش و ثبات سیاسی نسبی، کاهش مالیات‌ها، دربار کم‌تجمل و تلاش کریم‌خان برای تثبیت قیمت کالاها ← در رونق اقتصادی این دوره مؤثر بود.

علم، ادبیات و آموزش

در عصر افشاریه و زندیه، به دلیل آشفتگی‌های سیاسی و اجتماعی، علم و آموزش رونق دوران صفویان را نداشت.

پيامدهای سقوط صفویان

- تعطیلی و یا از رونق افتادن مدارس و حوزه‌های علمی اصفهان و دیگر شهرها
- مهاجرت عده‌ای از علما و طلاب (که از هجوم افغان‌ها جان سالم به‌در برده بودند) به عتبات عالیات

مدرسه‌های جدیدی ساخته شد. در نتیجه آرامش و ثبات نسبی ایجاد شده در زمان کریم‌خان زند فعالیت‌های علمی و آموزشی کمی رونق گرفت.

شعر و ادبیات فارسی در این دوره ← تحول چشمگیری یافت ← محققان از آن با عنوان «نهضت بازگشت ادبی» یاد کرده‌اند. چهره‌های برجسته این سبک ادبی ← به سبک خراسانی و شیوه شعری چون فرخی، عنصری، سعدی و حافظ شعر می‌سرودند.

نکته: مدرسه علمی خان یزد؛ این مدرسه به همت محمدتقی خان، والی خیراندیش یزد در سال ۱۱۸۶ ق. بنا شد.

درس ششم: جنگ جهانی اول و ایران

جنگ جهانی اول (۱۹۱۴ - ۱۹۱۸ م. / ۱۲۹۳ - ۱۲۹۷ ش. ۰) یا **جنگ بین‌الملل اول** یا **جنگ بزرگ** ← یکی از رویدادهای مهم تاریخ بشر که نقشی تعیین‌کننده در رخدادها و تحولات جهان در سده ۲۰ م. داشت.

زمینه‌ها و علل جنگ جهانی اول

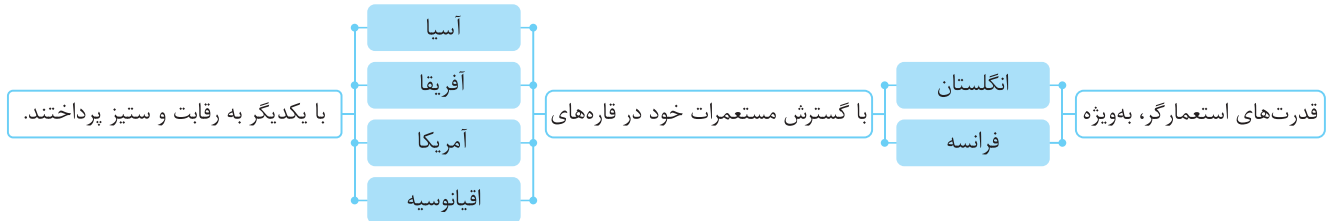
عمده‌تحوالات تاریخ جهان، به‌ویژه اروپا، در قرن ۱۹ م. متأثر از تأثیرات و پیامدهای **انقلاب کبیر فرانسه** و **انقلاب صنعتی** بود. مهم‌ترین این تحولات:

الف) **تداوم و گسترش رقابت‌های استعماری** ← مقاومت در برابر استعمار

ب) رشد اندیشه ملی‌گرایی (ناسیونالیسم) و ظهور قدرت‌های جدید: ۱- وحدت ایتالیا ۲- اتحاد آلمان ۳- تشکیل اتحاد و اتفاق سه‌گانه

الف) تداوم و گسترش استعمار

با وقوع **انقلاب صنعتی** و ساخت **سلاح‌های پیشرفته** مانند توپ، تفنگ و کشتی‌های جنگی، توان سیاسی - نظامی دولت‌های اروپایی و سیاست‌های استعماری آنان توسعه یافت.

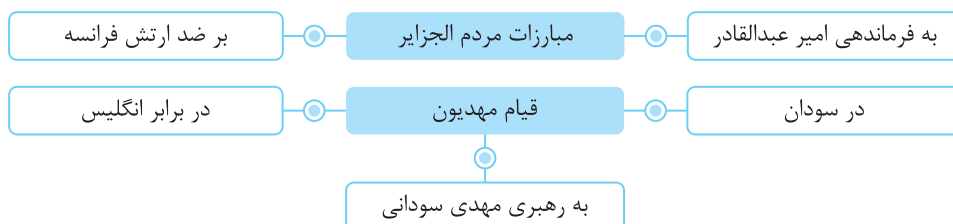
❁ روسیه با وجود این‌که از نظر علمی و فرهنگی از کشورهای اروپای مرکزی و غربی عقب مانده‌تر بود ← ۱- در قرن ۱۹ م. قدرت نظامی خود را تقویت کرد و ۲- سیاست توسعه‌طلبانه‌ای را نسبت به همسایگان جنوبی خود در پیش گرفت. ارتش روسیه در طول قرن ۱۹ م. با هدف رسیدن به دریاهای گرم و آبراه‌های مهم، بارها به قلمرو امپراتوری عثمانی در شبه جزیره بالکان و حوزه دریای سیاه و سرزمین‌های ایرانی در دو سوی دریای مازندران (خزر) یورش آورد و مناطق وسیعی را تسخیر و تصرف کرد.

❁ در قاره آمریکا، ایالات متحده در قرن ۱۹ م. ۱- به کشوری صنعتی و قدرتمند تبدیل شد و ۲- با بهره‌گیری از توان نظامی و اقتصادی خود ← اقدام به نفوذ و مداخله در امور کشورهای امریکای لاتین (امریکای جنوبی) کرد.

مقاومت در برابر استعمار

مردم بسیاری از مستعمره‌ها در قرن ۱۹ و نیمه اول قرن ۲۰ م. ۱- در برابر ورود استعمارگران به سرزمینشان مقاومت کردند یا ۲- علیه سلطه استعمارگران جنبش‌های اعتراضی برپا کردند.

نمونه‌هایی از مبارزات مردم در سرزمین‌های مستعمره:

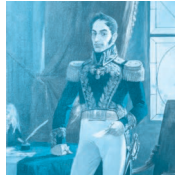

شورش سپاهیان هندی و مبارزات ضد استعماری — در هندوستان به رهبری گاندی

جنبش استقلال طلبانه مردم آمریکای لاتین — به رهبری سیمون بولیوار

مهاتما گاندی (۱۸۶۹ - ۱۹۴۸ م.)

سیمون بولیوار (۱۷۸۳ - ۱۸۳۰ م.)

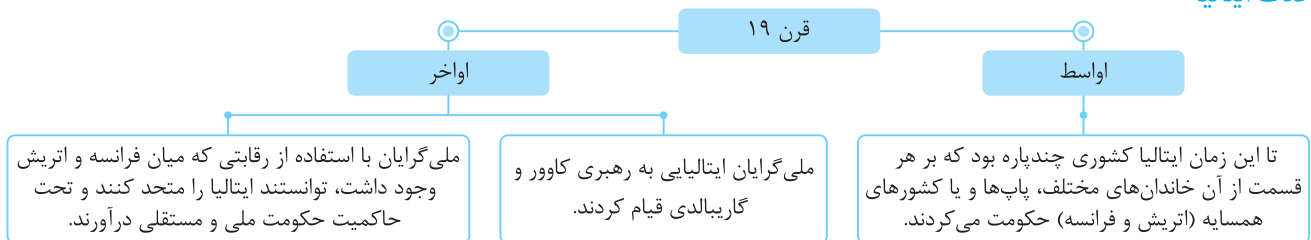
ب) رشد اندیشه ملی‌گرایی و ظهور قدرت‌های جدید

در سده ۱۹ م. دو جریان فکری **ملی‌گرایی** و **آزادی‌خواهی** در بسیاری از سرزمین‌ها و جوامع اروپایی پا گرفت و زمینه‌ساز شکل‌گیری کشورها و دولت‌های ملی جدیدی شد.

تفکر ملی‌گرایی

این تفکر مردمان و گروه‌های قومی با تاریخ، زبان و فرهنگ مشترک را برانگیخت تا با هم یکی شوند و زیر پرچم حکومتی مستقل و یکپارچه قرار گیرند. از جمله مردمان و گروه‌هایی که تحت تأثیر اندیشه ملی‌گرایی، برای تأسیس حکومت ملی به پا خاستند: ۱- ایتالیایی‌ها؛ ۲- آلمانی‌ها؛ ۳- لهستانی‌ها؛ ۴- صرب‌ها؛ ۵- مجارها و ...

وحدت ایتالیا

اتحاد آلمان

آلمانی‌ها مانند ایتالیایی‌ها تا میانه قرن ۱۹ م. فاقد حکومت یکپارچه بودند. سرزمین‌های آنان در اتحادیه ضعیفی موسوم به **اتحادیه آلمانی** در کنار هم بودند.

ملی‌گرایان آلمانی خواهان یگانگی تمام آلمانی‌ها و تشکیل کشوری واحد بودند، اما امپراتوری اتریش - مجارستان ← نفوذ فراوانی بر اتحادیه آلمانی داشت و مخالف این وحدت بود **زیرا** شکل‌گیری آلمان متحد و نیرومند را تهدیدی برای خود می‌دانست.

نگاره بیسمارک، صدراعظم آلمان (۱۸۱۵ - ۱۸۹۸ م.)

یکی از بزرگ‌ترین و قدرتمندترین ایالت‌های اتحادیه آلمانی بود که پیشگام وحدت آلمان شد. **ایالت پروس** — فرمانروای این ایالت، ویلهلم یکم، به کمک **بیسمارک** (مرد آهنین آن ایالت) ← سرزمین‌های آلمانی را متحد و امپراتوری آلمان را تأسیس کرد. (۱۸۷۱ م.) برای رسیدن به امپراتوری آلمان ← با کشورهای دانمارک، اتریش - مجارستان و فرانسه جنگید و آن‌ها را شکست داد.

● آلمانی‌ها امپراتوری جدید خود را **رایش دوم** نامیدند. (رایش در زبان آلمانی به معنای امپراتوری است.)

● پایتخت این امپراتوری شهر برلین، مرکز ایالت پروس بود.

● براساس قانون اساسی امپراتوری آلمان، هر ایالت در امور داخلی [خود] مستقل بود و حکومت مرکزی مسئولیت امور مشترک و مهمی چون دفاع ملی، روابط خارجی و تعرفه‌های گمرکی را برعهده داشت.

● امپراتوری آلمان تحت هدایت **ویللهلم اول** و جانشین او، **ویللهلم دوم** و با درایت صدراعظم مقتدری چون **بیسمارک** ← به سرعت در مسیر پیشرفت و اقتدار گام نهاد. این امپراتوری با تأسیس و توسعه مدارس و دانشگاه‌ها، برپایی صنایع جدید و بسط شبکه حمل‌ونقل و ارتباطات سریعاً به یکی از پیشروترین کشورهای اروپایی در زمینه صنعت تبدیل شد.

همزمان با توسعه اقتصادی و صنعتی ← قدرت نظامی آلمان با شتاب فراوانی افزایش یافت؛ آلمانی‌ها با ساخت تسلیحات مدرن، به ویژه توپ، هواپیما، کشتی جنگی و زیردریایی ← با انگلستان که در آن زمان قوی‌ترین نیروی دریایی را داشت، رقابت کردند.

تشکیل اتحاد و اتفاق سه‌گانه

آلمان — از یک سو با هدف مقابله با تهدیدات خارجی به ویژه خطر حمله فرانسه — با برخی کشورها پیمان اتحاد سیاسی و نظامی بست. — از سوی دیگر برای پیشبرد سیاست‌های توسعه طلبانه خود در اروپا و فراسوی دریاها —

نخست با امپراتوری اتریش - مجارستان پیمان اتحاد بست ← سپس ایتالیا را هم وارد این پیمان کرد ← **اتحاد سه‌گانه** (مثلث) را (۱۸۸۲ م.) تشکیل داد.

درس نهم: نهضت ملی‌شدن صنعت نفت ایران

دو رویداد مهم و تأثیرگذار در تاریخ پرفراز و نشیب دوران معاصر ایران: ۱- نهضت ملی‌شدن صنعت نفت ۲- کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲

نفت و اهمیت آن

با پیشرفت و گسترش صنعت در ۱۵۰ سال اخیر ← نفت، به‌عنوان مهم‌ترین منبع تأمین انرژی اهمیت زیادی یافت. در دنیای کنونی، بیشتر صنایع به نوعی به نفت یا مشتقات آن وابسته است. جنگ‌های جهانی اول و دوم، اهمیت و ارزش دسترسی به منابع نفت و تسلط بر آن را بیش از پیش بر سیاستمداران و رهبران کشورهای قدرتمند آشکار کرد.

نکته نفت در زبان اوستایی کلمه نپتا (Nepta) به معنی روغن معدنی است و همین کلمه بعداً توسط عرب‌زبانان به صورت نفت مورد استفاده قرار گرفت. در زبان‌های فرانسه و انگلیسی نفت را پترول (Petrol) و پترولیوم (Petroleum) می‌خوانند که به معنای (روغن سنگ) است.

در اوایل سده ۲۰ م. کشف منابع نفت در منطقه خاورمیانه ← سبب جلب توجه استعمارگران و صاحبان صنایع بزرگ به این مناطق، به‌ویژه ایران (که سومین ذخایر نفت جهان را دارد). شد. ← دستیابی به این طلای سیاه در ایران باعث تغییر و تحولاتی بنیادین در امور اقتصادی، سیاسی و اجتماعی شد. علاوه بر اهمیت و آثار مثبت نفت در ابعاد مختلف زندگی مردم کشورهای نفت‌خیز برخی از کارشناسان به تأثیرات منفی آن در ابعاد اقتصادی و سیاسی اشاره می‌کنند.

تاریخچه کشف و استخراج نفت ایران

در زمان مظفردین‌شاه، امتیاز کشف و استخراج نفت و گاز در سرتاسر ایران به مدت ۶۰ سال در برابر پرداخت ۲۰ هزار لیره به شکل سهام به یک سرمایه‌دار انگلیسی به نام **ویلیام ناکس دارسی** واگذار شد. (۱۲۸۰ ش. / ۱۹۰۱ م.)

فعالیت‌های انگلیسی‌ها برای یافتن منابع نفت در مناطق مختلف ایران، با فوران کردن نخستین حلقه چاه نفت در منطقه مسجدسلیمان به نتیجه رسید. (۱۲۸۷ ش. / ۱۹۰۸ م.)

پس از آن، شرکت جدیدی به نام «شرکت فعالیت‌ها نفت پارس و انگلیس» تشکیل شد.

۱- چاه‌های زیادی در منطقه مسجدسلیمان حفر کرد.

۲- خط لوله‌ای از مسجدسلیمان تا آبادان کشید.

دولت انگلستان در پی آگاهی از ۱- ارزش منابع عظیم نفت ایران ۲- اهمیت آن برای نیروی دریایی خود ← ۵۱ درصد سهام شرکت نفت پارس و انگلیس را خرید و حق نظارت کامل بر آن شرکت را به دست آورد (۱۹۱۴ م.) **در نتیجه** این شرکت به بازوی پر قدرت اقتصادی و سیاسی دولت انگلیس تبدیل شد. ← زمینه‌ساز نفوذ و مداخله بیشتر انگلیسی‌ها در ایران شد.

پس از انقلاب مشروطه ← اختلافات زیادی میان دولت ایران و انگلیس درباره نحوه عملکرد شرکت نفت ایران و انگلیس و پرداخت سهم ایران وجود داشت. در نتیجه ۱- رضاشاه امتیازنامه دارسی را یک‌طرفه لغو کرد. ۲- خیلی زود قرارداد نفتی دیگری با انگلستان منعقد کرد. (۱۹۳۳ م. / ۱۳۱۲ ش.)

سهم ایران نسبت به قرارداد قبلی اندکی افزایش یافت.

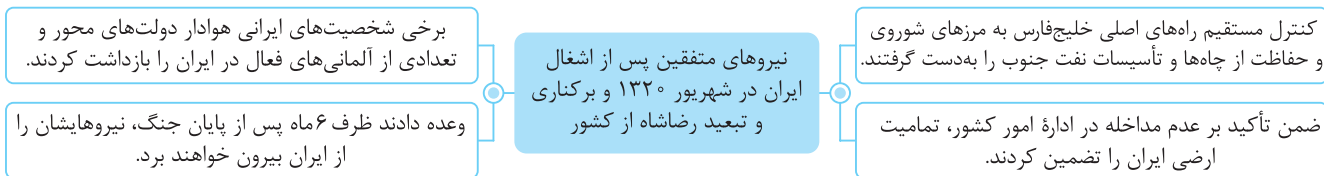
در قرارداد جدید ← منطقه جغرافیایی قرارداد به میدان‌های نفتی شناخته‌شده جنوب کشور محدود شد.

سی سال به مدت قرارداد افزوده شد.

* در دوره رضاشاه به شرکت نفت ایران و انگلیس تغییر نام داد.

وضع سیاسی و اجتماعی ایران پس از شهریور ۱۳۲۰

با وجود تعهد اشغالگران مبنی بر تأمین آذوقه و غله مورد نیاز مردم ایران، کمبود و گرانی مواد غذایی، به ویژه نان در جنگ جهانی دوم، موجب بروز مشکلات و اعتراضات خیابانی متعددی در شهرهای مختلف کشور از جمله تهران شد.

اقدامات محمدرضا شاه پهلوی از ابتدای سلطنتش به منظور تحکیم جایگاه خود:

- در مجلس شورای ملی سوگند خورد مطابق قانون اساسی به عنوان یک پادشاه مشروطه، فقط سلطنت کند نه حکومت.
- املاکی را که پدرش تصرف کرده بود، در اختیار دولت نهاد ← تا به صاحبانش بازگردانده شوند.
- به مراجع تقلید اطمینان داد که حجاب را محدود یا ممنوع نخواهد کرد.

در فاصله سال‌های ۱۳۲۰ - ۱۳۳۲

- شاه فقط براتش مسلط بود ← نظارت و قدرت اداری و اجرایی کشور در اختیار مجلس شورای ملی و هیئت دولت بود.
- اعیان و اشراف زمین دار و غیر زمین دار در مجلس، کابینه و در سطح محلی ← قدرت و نفوذ زیادی داشتند.
- مطبوعات و احزاب با فعالیت گسترده و پرشور نقش مؤثری در تحولات سیاسی و اجتماعی ایفا کردند.

زمینه‌های نهضت ملی شدن نفت

۱- سیاست موازنه منفی

● در دوران اشغال ایران دولت‌های آمریکا و شوروی برای کسب امتیاز استخراج نفت در مناطقی خارج از محدوده قرارداد ۱۳۱۲ ش. / ۱۹۳۳ م. ایران و انگلیس ← از جمله نفت شمال، به شدت با هم رقابت کردند.

● در این میان نمایندگان مجلس شورای ملی (دوره چهاردهم) به پیشنهاد دکتر محمد مصدق ← طرحی تصویب کردند که دولت را از مذاکره و انعقاد قرارداد با کشورهای خارجی در خصوص نفت ایران بدون تأیید و تصویب مجلس منع می‌کرد (۱۳۲۳ ش.).

این مصوبه به منزله اتخاذ سیاست «موازنه منفی»، یعنی ایستادگی در برابر امتیازخواهی دولت‌های سلطه‌جو بود ≠ سیاست «موازنه مثبت» ← تسلیم شدن در برابر قدرت‌های بزرگ و اعطای امتیاز به آن‌ها

پس از پایان جنگ جهانی دوم شوروی نمی‌خواست بدون گرفتن امتیاز، نیروهایش را از ایران خارج کند. احمد قوام (قوام السلطنه) نخست‌وزیر وقت، طی موافقت‌نامه‌ای امتیاز نفت شمال را به شوروی واگذار کرد.

موافقت‌نامه: نیازمند تأیید و تصویب مجلس شورای ملی بود، اما نمایندگان مجلس موافقت‌نامه مذکور را رد و واگذاری هر گونه امتیاز استخراج نفت و مشتقات آن را به خارجی‌ها ممنوع کردند.

۲- اعتراض به قرارداد نفت جنوب

نمایندگان مجلس شورای ملی در مخالفت با اعطای امتیاز نفت شمال به شوروی، دولت را مکلف ساختند برای گرفتن تمامی حقوق ملی در موضوع نفت جنوب مذاکره کند و اقدامات لازم را انجام دهد (مهر ۱۳۲۶).

این اقدام نشان دهنده نارضایتی رسمی و علنی از قرارداد نفتی با انگلستان (قرارداد ۱۹۳۳ م. / ۱۳۱۲ ش.) و تلاش برای تجدیدنظر در آن بود.

نتیجه: موجی از نارضایتی و انتقاد علیه این قرارداد در محافل سیاسی و مطبوعاتی ایران به راه افتاد.

۳- جلوگیری از تصویب قرارداد الحاقی

پس از مذاکراتی که میان نماینده دولت ایران و نماینده شرکت نفت ایران و انگلستان صورت گرفت، قراردادی الحاقی تدوین و امضا شد.

- ۹ در کدام گزینه به ترتیب محل‌های تبعید امام خمینی گفته شده است؟
- ۱) ترکیه ← عراق ← فرانسه
۲) عراق ← فرانسه ← ترکیه
۳) ترکیه ← عراق ← کویت
۴) عراق ← انگلستان ← کویت
- ۱۰ کدام گزینه از جمله اقدامات حکومتی پهلوی که برای تقویت و تحکیم پایه‌های اقتدار خود انجام داد نیست؟
- ۱) برگزاری جشن تاج‌گذاری
۲) برگزاری جشن‌های دو هزار و پانصدساله
۳) ایجاد حزب رستاخیز
۴) تاریخ شاهنشاهی
- ۱۱ جبهه ملی و نهضت آزادی از کدام نوع تداوم مبارزه علیه حکومت پهلوی است؟
- ۱) مبارزه فرهنگی
۲) فعالیت سیاسی
۳) مبارزه مسلحانه
۴) مبارزه اجتماعی
- ۱۲ کدام گروه در آغاز افکار اسلامی داشت ولی به مرور به مارکسیسم تمایل پیدا کرد و حسنعلی منصور را چه کسی ترور کرد؟
- ۱) هیئت‌های مؤتلفه اسلامی - نواب صفوی
۲) حزب ملل اسلامی - محمد بخارایی
۳) سازمان مجاهدین خلق - محمد بخارایی
۴) سازمان چریک‌های مجاهدین خلق - نواب صفوی
- ۱۳ کدام گزینه از معروف‌ترین چهره‌های فرهنگی زمان پهلوی نیست؟
- ۱) علامه طباطبایی
۲) علامه امینی
۳) دکتر مفتاح
۴) دکتر مطهری
- ۱۴ کدام گزینه درباره وضعیت عمومی ایران در سال ۱۳۵۶ نادرست است؟
- ۱) فاصله روزافزون حکومت پهلوی از امریکا در سال ۱۳۵۶ به بیشترین حد خود رسید.
۲) ضدیت حکومت پهلوی با اسلام، معنویت و اخلاق آشکار شده بود.
۳) با انقلاب سفید، نابودی اقتصاد ایران و وابستگی به بیگانگان معلوم شده بود.
۴) در خارج از زندان نیز حرکت‌های پراکنده مسلحانه همچون سال‌های قبل دیده نمی‌شد.
- ۱۵ مردم عامل مرگ مشکوک چه کسی را ساواک دانسته و با گرمی داشتن نام و یادش، تنفر خود را از حکومت نشان دادند؟
- ۱) حاج آقا مصطفی خمینی
۲) آیت‌الله طالقانی
۳) دکتر باهنر
۴) دکتر شریعتی
- ۱۶ به ترتیب کدام نخست‌وزیر با «انتقاد از گذشته و ایجاد فضای باز سیاسی» و کدام با شعار «آشتی ملی» روی کار آمد؟
- ۱) هویدا - شریف‌امامی
۲) منصور - هویدا
۳) آموزگار - شریف‌امامی
۴) آموزگار - بختیار
- ۱۷ به دنبال کدام جنایت حکومت پهلوی، رئیس‌جمهور امریکا بار دیگر به صراحت از این رژیم حمایت کرد؟
- ۱) سرکوب قیام ۱۵ خرداد
۲) سرکوب قیام ۱۹ دی
۳) سرکوب قیام ۱۷ شهریور
۴) سرکوب قیام ۷ تیر
- ۱۸ کدام گزینه درباره حماسه ماه محرم در آذرماه ۱۳۵۷ نادرست است؟
- ۱) در روزهای تاسوعا و عاشورا میلیون‌ها تن از مردم در شهرهای مختلف در تظاهراتی مسالمت‌آمیز شرکت کردند.
۲) این تظاهرات عظیم حکومت پهلوی را به این نتیجه رساند که روی کار آمدن دولت نظامی از بهاری نتیجه‌ای دربر نداشته است.
۳) مردم ایران متحد و در اطاعت از رهبر خود مصمم و جدی هستند.
۴) امریکا برای حفظ منافع خود در ایران باید به فکر مهره دیگری غیر از محمدرضا شاه باشد.
- ۱۹ به پیشنهاد شورای انقلاب نخستین نخست‌وزیر دولت موقت انقلاب چه کسی معرفی شد و حکومت پهلوی به کمک نظامیان خود و با نظارت چه کسی قصد داشت کودتایی نظامی ترتیب دهد؟
- ۱) بازرگان - ژنرال هایزر امریکایی
۲) غفاری - ژنرال هایزر امریکایی
۳) بازرگان - ارتشبد ازهاری
۴) غفاری - ارتشبد ازهاری
- ۲۰ در کدام گزینه نخست‌وزیران حکومت پهلوی به ترتیب درست ذکر شده است؟
- ۱) آموزگار ← بختیار ← هویدا ← ازهاری ← شریف‌امامی
۲) هویدا ← شریف‌امامی ← ازهاری ← بختیار ← آموزگار
۳) هویدا ← آموزگار ← شریف‌امامی ← ازهاری ← بختیار
۴) ازهاری ← آموزگار ← هویدا ← شریف‌امامی ← بختیار

آزمون جامع (۳)

۱ کدام توضیحات در ارتباط با شهر یثرب پیش از هجرت پیامبر(ص) درست نیست؟

- ۱) یثرب از نظر اقتصادی شهر ثروتمندی نبود.
 ۲) قبیله‌ها و طایفه‌های یهودی و عرب ساکن یثرب از نظر سیاسی پراکنده و مستقل از یکدیگر بودند.
 ۳) به لحاظ اعتقادی و دینی اکثر اعضای قبیله‌های عرب ساکن شهر یثرب، بت پرست بودند.
 ۴) مردم یثرب از تفرقه و جنگ به ستوه آمدند و حضرت محمد(ص) را به ریاست خود برگزیدند.

۲ کدام گزینه از جمله مهم‌ترین زمینه‌های شکوفایی علمی فکری مسلمانان در عصر عباسیان نیست؟

- ۱) آموزه‌های قرآن و احادیث پیامبر(ص)
 ۲) حمایت مادی و معنوی برخی خلفا و وزیران از عالمان
 ۳) حضور پیروان ادیان دیگر در کنار مسلمانان
 ۴) پرهیز از اختلافات دینی در میان مسلمانان

۳ قانون اساسی مشروطه و متمم آن به طور رسمی تا چه زمانی رسمیت داشت؟

- ۱) تا پیروزی انقلاب اسلامی
 ۲) تا زمان انحلال مجلس
 ۳) تا ابتدای حکومت فتحعلی شاه
 ۴) تا زمان برکناری دکتر مصدق

۴ کدام یک از آثار زیر جزو منابع دست اول نیست؟

- ۱) ظروف
 ۲) گل نوشته‌ها
 ۳) خدای نامه‌ها
 ۴) پایان نامه‌ها

۵ در کدام عصر کشت غلات و رام کردن جانوران در بیشتر نقاط جهان رواج یافت؟

- ۱) عصر نوسنگی
 ۲) عصر پارینه سنگی
 ۳) عصر فراپارینه سنگی
 ۴) دوره مفرغ

۶ در عبارت زیر چند نکته نادرست بیان شده است؟

«با ورود اسلام به ایران، زبان عربی، زبان حکومت و دین شد، اما زبان فارسی پهلوی که در واقع صورت تحول یافته فارسی دری بود، همچنان در میان علما در اکثر نقاط ایران رواج داشت. به مرور زمان، حتی بسیاری از اعراب مهاجر به میهن ما جذب زبان فارسی و فرهنگ ایرانی شدند.»

- ۱) سه
 ۲) پنج
 ۳) دو
 ۴) صفر

۷ کدام عبارت درست نیست؟

- ۱) در عصر صفوی برخی از ایل افشار برای محافظت از مرزهای سیستان به نواحی شمالی آن دیار کوچانده شدند.
 ۲) ایل افشار از جمله ایل‌های قزلباش بود.
 ۳) ایل افشار در روی کار آمدن صفویان نقش داشتند.
 ۴) فتحعلی خان قاجار و نادر افشار از سران ایلاتی بودند که به سپاه تهماسب پیوستند.

۸ اولین اقدام آقا محمدخان پس از مرگ کریم خان زند چه بود؟

- ۱) رفتن به استرآباد
 ۲) انتخاب تهران به عنوان پایتخت
 ۳) متحد کردن ایل قاجار
 ۴) تصرف نواحی شمالی و مرکزی ایران

۹ کدام گزینه در ارتباط با رم درست نیست؟

- ۱) رومیان با درآمیختن فرهنگ کهن طایفه‌ای و نظام دولت - شهری، جمهوری رم را تأسیس کردند.
 ۲) فرهنگ روم از میراث یونانی در زمینه تعلیم و تربیت، دین، فلسفه و علوم و هنرها تأثیر فراوانی پذیرفت.
 ۳) زنان یونانی نسبت به زنان رومی آزادتر بودند و حضور مؤثری در زندگی عمومی و اجتماعی داشتند.
 ۴) برده‌داری پدیده‌ای بسیار رایج در قلمرو امپراتوری رم بود.

۱۰ کدام گزینه زمینه تحول عمیق و اساسی در تاریخ نگاری سنتی را نشان می‌دهد؟

- ۱) ترجمه کتب فلسفی اروپایی به زبان فارسی
 ۲) گسترش متون انتقادی در دوران ناصرالدین شاه
 ۳) گسترش کشفیات باستان شناسی
 ۴) افزایش روزنامه نگاری و روزنامه نویسی

پاسخ ۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶ ۷ ۸ ۹ ۱۰
 ۴ ۴ ۱ ۱ ۱ ۱ ۱ ۱ ۳ ۳

۱۱ در نقشه مقابل اعداد به ترتیب نشان‌دهنده کدام معاهدات استعماری

علیه ایران است؟

- ۱) گلد اسمیت - پاریس - ترکمانچای
 ۲) پاریس - گلستان - ترکمانچای
 ۳) گلستان - گلد اسمیت - پاریس
 ۴) ترکمانچای - گلستان - پاریس

۱۲ تصویر روبه‌رو در کدام گزینه به درستی توضیح داده شده است؟

- ۱) گنبد علویان از بناهای دوره سلجوقی
 ۲) بخشی از شهر نیشابور در دوره سلجوقی
 ۳) آرامگاه تیمور در سمرقند
 ۴) برج طغرل در ری

۱۳ در دوره کدام یک از حکومت‌های زیر تصوف و طریقت‌های صوفیانه رشد قابل توجهی داشتند؟

- ۱) ایلخانان و تیموریان
 ۲) ازبکان و گورکانیان
 ۳) صفویان و ایلخانان
 ۴) صفویان و تیموریان

۱۴ شهر سوخته در ایران یک ..... است.

- ۱) امپراتوری نظامی
 ۲) آرامگاه پادشاهی

۱۵ جنگ‌های صلیبی به دعوت چه کسی علیه مسلمانان آغاز شد؟

- ۱) شاهان و اشراف اروپایی
 ۲) پاپ

۱۶ کدام یک از گزینه‌های زیر نماد حکومت جهانی هخامنشیان است؟

- ۱) نقش برجسته داریوش بزرگ
 ۲) تخت جمشید - دروازه ملل
 ۳) آرامگاه کوروش بزرگ
 ۴) منشور کوروش

۱۷ چه زمانی در آلمان حکومت جمهوری شکل گرفت؟

- ۱) بعد از جنگ جهانی اول
 ۲) بعد از جنگ جهانی دوم
 ۳) بعد از صدارت هیتلر
 ۴) بعد از تشکیل حزب ناسیونال

۱۸ سنت معماری اسلامی در کدام دوره‌ها درخشش بی‌نظیری داشت؟

- ۱) تیموری، قاجار و زندیه
 ۲) سلجوقی، تیموری و صفویان
 ۳) غزنویان، ایلخانیان و صفویان
 ۴) قاجار، زندیه و افشاریه

۱۹ کدام گزینه از موارد زیر از شیوه‌های تولید در عصر قاجار نیست؟

- ۱) شیوه تولید سهم‌بری دهقانی
 ۲) شیوه تولید خرده‌کالایی دولتی و خصوصی
 ۳) شیوه تولید شبانکارگی
 ۴) شیوه تولید نوین صنعتی

۲۰ کدام شهر در دوران اشکانیان و ساسانیان پایتخت بود؟

- ۱) تیسفون
 ۲) سلوکیه
 ۳) انطاکیه
 ۴) گرگان

پاسخ ۱۱) ۲ ۱۲) ۳ ۱۳) ۱ ۱۴) ۲ ۱۵) ۳ ۱۶) ۲ ۱۷) ۱ ۱۸) ۳ ۱۹) ۲ ۲۰) ۱